

Perspectief

Eelco Schaap boert in Portugal – Winterconferentie: over de grens kijken
– Preparaten in de praktijk – Tafelgewoontes in verschillende culturen

2009 winter N°5

Dynamisch

Nieuws en informatie over biologisch-dynamische landbouw en voeding

Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding

DYNAMISCH PERSPECTIEF 2009
(nr. 5 winter 2009)

Dynamisch Perspectief is een uitgave voor leden van de Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding (BD-Vereniging) en verschijnt 5x per jaar. ISSN 1389-7438

BD-Vereniging en advertentie-acquisitie
Wisentweg 12 (bezoekadres: Wisentweg 18)
8251 PC Dronten
e-mail: info@bdvereniging.nl
internet: www.bdvereniging.nl
tel: 0321-315937, fax: 0321-315938

Redactie
Ellen Winkel (hoofdredactie), Andries Palmboom, Wim Goris, Jan Saal, Luc Ambagts, Jorien Quirijnen (Stichting Demeter)

Sluitingsdatum kopij
Aanleveren kopij voor het februarinummer tot 6 januari 2010. Graag vooraf overleg, tel. 0344-645420. Kopij via e-mail: ellen@schrijfwinkel.nl
De redactie houdt zich het recht voor stukken in te korten, te bewerken of te weigeren

Vormgeving
Fingerprint Witzhausen DE, Gerda Peters
Coverfoto: Eelco Schaap
Druk: Meerpaal Grafimedia, Tiel
Gedrukt op 9Lives, 55% recycled (25% post consumer) en FSC gecertificeerd

Copyright Overname van artikelen is toegestaan, mits de redactie van tevoren toestemming heeft verleend.

DEMETER is het keurmerk van producten uit de BD-landbouw.

V O O R A F

Over de grens kijken. Dat doen we in dit nummer van Dynamisch Perspectief volop. Allereerst letterlijk. Eelco Schaap - in 1978 begon hij als BD-landbouw-voorlichter - is nu in Portugal neergestreken. Een hele stap. En Inge Schwagermann, die vorig jaar nog in ons bestuur zat, vertelt hoe het is om met een heel bedrijf naar Zweden te verhuizen.

Maar we kijken ook figuurlijk over de grens: dat is het thema van de komende winterconferentie. Het gaat over buiten grenzen durven denken, geen standaardoplossingen kiezen, maar afgaan op ingevingen die je krijgt wanneer je je intensief met je bedrijf of een bepaald probleem verbindt. Het vraagt moed om op je intuïtie te vertrouwen. En tegelijk werkt het heel inspirerend. Het is bouwen aan BD-vakmanschap.

Ellen Winkel, ellen@schrijfwinkel.nl

INHOUD

Dynamisch Portret: Zonnig biologisch-dynamisch 3	
Winterconferentie 2010: Over de grens kijken	8
Column Landbouwcursus: Kompasnaald	11
Preparaten in de praktijk	12
Bedrijfsopvolging	16
BD-Beroepsontwikkeling: het boerenbezoek	18
Demeter-babyvoeding: levensenergie in een potje	20
Uit de preparatenschuur: Oergevoel	23
Dynamische Keuken: Samen aan tafel	24
Boeren in Zuid-Zweden	28
Naar een spiritualiteit met modderige handen - reacties	30
Perspectief	34
Agenda	38
BD-Service	39

Preparaten in de praktijk

Vier boeren vertellen hun ervaringen - 12

Samen aan tafel

Tafelgewoontes in verschillende culturen- 24

Bedrijf verhuisd naar Zweden

Inge Schwagermann vertrok met zeven vrachtwagens- 28

Eelco Schaap op zijn droomplek, Dominio Vale do Mondego

Zonnig biologisch-dynamisch

Tekst en foto's: Eelco Schaap

Eelco Schaap bouwt sinds twee jaar aan zijn gedroomde bedrijf, zoals hij dat in de jaren 70 voor ogen had. In 1978 begon hij zijn loopbaan als voorlichter BD-landbouw in dienst van de BD-Vereniging. Nu is hij neergestreken in het Portugese natuurpark Serra da Estrela.

In mijn eindwerkstuk van Warmonderhof in 1973 beschreef ik het ideale BD-bedrijf. Uiteraard gemengd, met alles d'r op en d'r aan: alle dieren van de schepping kwamen er in voor, alle bedrijfstakingen ook. Het bedrijf lag in een natuurgebied aan een meanderende rivier onder een firmament vol met sterren. Kortom: *heile Welt*. Om dat droombeeld werkelijkheid te laten zijn, bleek meer dan 33 jaar nodig. Sinds de zomer van 2007 is het echter een feit, na drie decennia advieswerk voor BD-Vereniging, Ministerie van Landbouw en de DLV Adviesgroep, twee termijnen provinciale politiek voor GroenLinks en een voorzitterschap van Eudorpo Alminde. Nu heb ik de gewenste ruimte voor mijzelf. Waar ben ik beland? Waarom? En hoe ziet het er uit, dat lang gekoesterde ideaal? Ik zal het beschrijven.

Beloftes en levensdoelen

Tien jaar geleden beloofde mijn vrouw Karin Sligting mij een zoon en ik haar een landgoed. Op 14 april 2004 werd mijn zoon Storm Kristoph Magnus geboren. Op 10 augustus 2007 tekende ik het koopcontract van haar landgoed in Portugal. Storm is een kanjer. Het landgoed mag er ook wezen. De onderhandelingen over de aankoop vooraf duurden vier weken. De koop in Portugal ook. De all-in emigratie die volgde nam zes weken in beslag. Medio september was alles in kannen en kruiken.

Wat had ik gekocht? De onderneming Simagricola Lda, eigenaar van 33,3 hectare landbouwgrond en natuurterrein met 1500 olijfbomen en een schaapskudde. Het bedrijf ligt op ongeveer 700 meter hoogte aan de rivier de Mondego in het Natuurpark Serra da Estrela, een dunbevolkte regio in Noordoost-Portugal, 40 kilometer ten westen van de Spaanse grens. Het landgoed bestaat uit zes quintas (boerde-

*Wilde ik altijd DE wereld
verbeteren als consulent, nu
was het tijd om MIJN wereld in
te richten volgens mijn idealen*

rijen) variërend in grootte van 3,5 tot 5 hectare elk, met zes huizen dan wel ruïnes. Toen ik het kocht was er een functionerend landbouwbedrijf met een vrij nieuwe inventaris: landbouwmachines en een kaasmakerij. Het bedrijf was 'organic by neglect' = biologisch door verwaarlozing. De controleorganisatie Ecocert Portugal heeft - op ons verzoek - het nadeel omgezet in een voordeel door de omschakelingsperiode tot één jaar te beperken. We maken sinds najaar 2007 gebruik van de EU omschakelingsubsidie voor biologische landbouw en biodiversiteit. Portugal maakt nu voor het eerst gebruik van deze Brusselse regelingen. Portugal is daarmee hekkensluiter in West-Europa. De ontwikkeling van de biologisch-dynamische landbouw staat nog volledig in de kinderschoenen (zie kader).

Portugezen in Doornroosjesslaap

In Nederland startten in 1926 de Loverendale bedrijven met biologisch-dynamische landbouw en de Vereniging ter bevordering der Biologisch-Dynamische Landbouw werd in 1937 opgericht. 70 jaar later schakelen de eerste bedrijven in Portugal om naar BD-landbouw. Portugal was leidend vanaf begin 15e eeuw in Europa in de ontdekking van de wereld. Dat proces nam 100 jaar in beslag: van 1434 de Kaap Verdische eilanden tot 1543 Japan. Ook Christopher Columbus vertrok in 1491 vanuit Portugal naar de nieuwe wereld. Ooit een gidsland. Op spiritueel gebied slapen de Portugezen nog hun Doornroosjeslaap. Wordt de volksziel voorzichtig wakker?

Het biologisch-dynamische bedrijf

Het landbouwbedrijf bestaat uit 1500 grotendeels oeroude olijfbomen en een kudde melkschapen van het inheemse gehoornde ras Borda-leira. Het Bordaleira melkschaap is een bedreigd landbouwhuisdier-ras, één van de veertien inheemse rassen in Portugal, die in het kader van het internationale biodiversiteitsverdrag worden beschermd. We hebben de kudde sterk verjongd na een grondige selectie in 2007 op basis van de eisen die het stamboek stelt. Het aantal moederdieren is teruggebracht tot 120. De ecologische draagkracht van het terrein kan deze kudde net aan. We hebben ook ruimte gemaakt voor drie rijpaarden en natuurlijk een hele lieve ezels.

De productie van potstalmest is weer een vereiste om de draagkracht van de grond te vergroten, om een opwaartse spiraal qua vitaliteit te creëren. We hebben een granietbodembodem, rijk aan mineralen (vooral kalium), arm aan organisch materiaal (variabel tot 0,5 %) en zuur

geboren dan in Nederland, te weten in oktober en november. Na zes tot acht weken begint het melken en het kaasmaken. Dat loopt parallel aan de olijfoogst, die hartje winter valt. Het is een campagne van vijf à zes weken waarin wijzelf, negen lokale mensen en Wwoofers (internationale vrijwilligers) ruim 15 ton olijven plukken. De opbrengst was het eerste jaar 5 ton, het tweede jaar 15 ton en we rekenen nu op en nog hoger tonnage. Die stijgende lijn is te danken aan een combinatie van factoren. In twee jaar tijd hebben we veel achterstallig landschaps- onderhoud gedaan. We hebben de olijfbomen, granieten waterbakken en historische terrasmuren ontdaan van ruige bramenbosschages en bremstruiken en we hebben de olijfbomen vakkundig gesnoeid en bemest met vercomposteerde potstalmest en bekalkt en behandeld met de BD-preparaten. Al die inzet, liefde en aandacht blijkt wederkerig.

(lage pH) door de silicaten. Goede landbouw cultuurmaatregelen en de BD-methode dragen bij aan bodemopbouw: vercomposteerde potstalmest, bekalken en goede verzorging van de olijfbomen.

Winterslaap? Het gonst van de activiteiten

Na de neerslagrijke (circa 750 mm) winter volgt een uitbundig en groeizaam voorjaar, gevolgd door vier (!) lange droge en warme zomermaanden. Het najaar brengt weer regen en dan wordt alles weer groen. Ons tweede voorjaar. De zomer is geweldig voor alle toeristen, vanwege de strakblauwe hemel en het zonnovergoten landschap, maar een moeilijke tijd voor landbouw en natuur. Hier geldt geen winterslaap, maar wel een lange zomerrust.

's Winters zijn er eerst de lammeren. Ze worden vier maanden eerder

Uitdaging

Dat is niet alleen aangenaam, maar het geeft ons ook vertrouwen in de gekozen aanpak. Veel Nederlandse BD-ervaringskennis en landbouwkundig inzicht helpen wel, maar maken je niet automatisch een goede olijfolieproducent en schapenboer. Maar dat is nu juist de uitdaging. Een stevige ingreep in mijn biografie op mijn 54ste kon geen kwaad: tijd voor iets heel nieuws. Wilde ik altijd DE wereld verbeteren als consultant. Nu was het tijd om MIJN wereld in te richten volgens mijn idealen. Dat zijn we nu aan het doen. In twee jaar is er veel gebeurd. Vanaf november 2007 tot juli 2008 hebben we zeven renovatie- en bouwprojecten gerealiseerd, de landbouw op poten gezet en vernieuwd, het bedrijf toeristisch op de kaart gezet, dat wil zeggen op internet (www.dominiovaledomondego.com). Maar we wil-

len meer. In 2010 staat de volgende tranche van drie te renoveren quintas op de rol, evenals de verbouwing van de huidige schapenstal tot gemeenschapsruimte, annex proefkeuken-productverwerking en nieuwe kaasmakerij. En we bouwen een nieuwe schapenstal met paardenboxen. Aan kunst geven we veel ruimte en aandacht in aparte programma's. Met GPS-tracks voor wandelaars, mountainbikes en ruiterroutes willen we het dal van de Mondego rivier ontsluiten en de 106.000 hectare natuur van het Parc Natural Serra da Estrela. Dit 'Sterrengberge' is Portugals grootste natuurpark, dat tachtig procent van alle soorten op het Iberische schiereiland herbergt. Uniek dus in haar soort. De Mondego rivier is de langste rivier van Portugal, die in het centrale massief op twee kilometer hoogte ontspringt en direct langs ons landgoed stroomt.

Eigen wijn en aquardente

De eigen moestuin produceert voor een belangrijk deel van het jaar groenten en kruiden voor de eigen keuken en voor de gasten. Val de Mondego is beroemd vanwege de kwaliteit van het fruit: kersen, abrikozen, perziken, appels en peren. Op beperkte schaal worden mediterrane vruchten gekweekt: sharon of kaki's, kiwi's, vijgen, wat citrus. Ook amandelen en walnoten en heel veel dikke tamme kastanjes. Van dat alles hebben wij ook flinke aantallen, die we uitbreiden door nieuwe aanplant. Vrijwel iedereen heeft een klein wijngaardje voor de eigen wijn en men stookt met een lambiek graag de eigen 'moonshine' aquardente. Die is het best te vergelijken met de Italiaanse Grappa. Portugal is sterk in zelfvoorziening. Ieder heeft wat schapen of geiten en vaak een eigen varken dat de slachtmaand november niet overleeft. Het is een klassieke werkelijkheid die ten minste een generatie geleden in al Nederland is verdwenen. Hier ook eindig? De tijd zal het leren, maar er valt duidelijk een opleving van de landbouw te constateren, als gevolg van de economische, financiële en ecologische crisis in de wereld. Mensen pakken de landbouw weer op als enig perspectief. Onder het dictatoriale bewind van Salazar hadden velen geen bestaan en zochten hun heil buiten de landsgrenzen. 35 jaar later werken nog altijd 2,5 miljoen Portugezen in het buitenland. De Portugese 'randstad' ligt tussen Lissabon en Porto waar tachtig procent van de bevolking woont, leeft en werkt. Het binnenland is dus dunbevolkt. We hebben geweldig veel leefruimte.

Autarkische onderneming

BD landbouw is de meest complete methode, waarmee zelfvoorziening van een bedrijf het dichtst benaderd kan worden. Door middel van de BD-preparaten en andere organische cultuurmaatregelen kunnen we het bewustzijn voor de werkzame spirituele werkelijkheid in de binnenruimte van een bedrijf creëren. Dat is en blijft een uniek instrument dat je in handen hebt. Dat betreft de landbouw. Maar we doen ook belangrijke ecologische stappen in de onderneming. In juli 2008 hebben we een diepe bron laten slaan. Hoogwaardig drinkwater vervangt nu het gechloreerde leidingwater. Medio 2010 installeren we een warmtekrachtkoppeling (WKK) die draait op eigen koolzaadolie, waardoor we als onderneming CO₂ neutraal worden. De WKK zorgt voor elektriciteit, warmwater voor verwarming en sanitair, aangevuld met zonnecollectoren en PhotoVoltaic solar panelen installaties. De New Holland tractor en auto's worden omgebouwd voor het gebruik van koolzaadolie, zodat ook het transport CO₂ neutraal is. Als onze gasten en vrijwilligers per vliegtuig zijn gekomen, bieden we ze aan om de CO₂ uitstoot te compenseren door de aanplant van loofbomen op het landgoed. Iedereen kan in een oogwenk de CO₂ uitrekenen via www.greenseat.nl. Onze onderneming wil dus niet alleen een innovatie van de landbouw bereiken, maar ook haar bedrijfsmatige activiteiten ecologiseren.

Al Gore's *Inconvenience Truth* vraagt om een *Convenient Solution*. Daar werken we aan. Dat gaat hier in 2010 realiteit worden. Primair bedoeld voor onszelf en al onze gasten, maar ook om als voorbeeld te dienen. Innovaties krijgen pas navolging als het werkelijke oplossingen blijken. Zonder Avant Garde geen nieuws en geen opvolgers.

Beschermengel

Op 23 juni 2008 hebben we tijdens een goed bezochte en feestelijke bijeenkomst onze 5,55 meter hoge beschermengel geïnaugureerd. Deze prachtige corten-stalen Engel torent hoog uit boven het dal en het dorp Faia. De Engel is een ontwerp van bevriend beeldend kunstenaar Huub Kortekaas en zijn vrouw Adelheid. De nabij gelegen oude garnizoensstad Guarda heeft sinds het vertrek van de Romeinen nooit bedacht, dat je de Anjo da Guarda (Portugees voor beschermengel) ook zou kunnen uitbeelden.

Ons ingrijpende initiatief is engelenwerk. Dat moet je - in dankbaarheid - zichtbaar maken. En uitleggen aan anderen. Het aangename is, dat het werkt op allerlei onnavolgbare manieren.

Dominio Vale do Montego
Eelco Schaap & Karin Sligting
 Quinta da Portela, Faia
 6300-095 Guarda, Centro
 Portugal
 telefoon 00-351-271-926276
 mobiel 00-351-93-8750730 / 00-351-96-8624800
 info@dominiovaledomondego.com
 www.dominiovaledomondego.com

Het Landgoed Dominio Vale do Mondego ligt aan de rivier Rio Mondego, in de Serra da Estrela, het grootste natuurpark van Portugal. Het bestaat uit 6 quinta's (boerderijen) van elk 3,5 tot 5 hectare. Bij elkaar is er 33,3 hectare weidegronden, bos, olijfgaarden, fruitbomen en moestuin. De drie hoofdtekten zijn olijventeelt, schapenhouderij en toerisme.

Kunstfestival- week 2010

Komende zomer hebben we een eigen KunstFestivalweek van 14 tot 21 augustus, met locatietheater, muziek, performances, poëzie en landschapskunst. Het buitenatelier voor (vooral) schilders gaat zijn tweede zomer in. Het woonatelier, de *Quinta da Maluca*, is dan ook klaar en voorzien van een grote glasgevel op het Noorden met een magistraal uitzicht over de vallei. *Artists-in-residence* kunnen hier voor kortere of langere tijd terecht.

Olijven

De 1500 olijfbomen leverden in 2007 5 ton olijven en in 2008 15 ton. In 2009 wordt weer een stijging verwacht. In 2008 leverde dit 2500 liter Extra Virgem olijfolie op, deels voor eigen gebruik, deels wordt deze geëxporteerd naar Zwitserland. Een klein deel wordt verwerkt tot tafelolijven, voor eigen verbruik en voor gasten.

Schappen

120 moederdieren van het inheemse gehoornde ras Bordaleira. De melk wordt verwerkt tot een traditionele harde kaas, de Queijo de Serra da Estrela, voor eigen gebruik en voor gasten.

Toerisme

Verspreid over het terrein liggen 3 gerestaureerde quintas, individuele vakantiehuizen voor resp. 8, 4 en 3 personen. Komend jaar worden nog 2 quintas verbouwd. Tevens zijn er 2 cabanas (buitenkamers) voor bed & breakfast, en een kleinschalig kampeerterrein met 10 plaatsen in de 1,5 ha olijfgaard, zwembad, privérestaurant/proeflokaal, lounge, atelier, openlucht theater, boerderijwinkel, terrassen, moestuin, paarden, schapen, honden en een ezel. Van 14 tot 21 augustus 2010 organiseert Karin een Kunstfestival met locatietheater, muziek, poëzie en beeldende kunst voor jong en oud. ■

Uitnodiging Winterconferentie 2010 Over de grens kijken

Biologisch-dynamische landbouw als cultuur van de intuïtie

woensdag 27 januari, Warmonderhof, Wisentweg 12, NL-8251 PC Dronten

woensdag 10 februari, Widar, Lipseinde 43, B-2330 Merksplas

Het bestuur van de Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding nodigt iedereen van harte uit die actief en betrokken is in en rond de biologisch-dynamische landbouw voor de winterconferentie. Deze conferentie biedt ook de gelegenheid om letterlijk over de grens te kijken. Hetzelfde programma zal zowel in Nederland als in Vlaanderen worden gehouden.

Voor beroepsleden en aan hen gekoppelde leden is deelname gratis, voor anderen € 40,- inclusief koffie, thee en lunch. Wanneer u zich voor de conferentie nog aanmeldt als beroeps-lid of gekoppeld lid (à €200,- of € 35,-) kunt u gratis deelnemen.

Graag vooraf aanmelden en betalen. Mail uw naam, adres en telefoonnummer en de plaats (Dronten of Merksplas) aan info@bdvereniging.nl. Betaling op ING rek.nr. 313786 o.v.v. 'winterconferentie Dronten of Merksplas' en naam deelnemer(s).

Met vriendelijke groet,

Albert de Vries, Geert Iserbyt en Dirk Govaerts

Programma:

- 09.15 ontvangst met koffie en thee
- 09.45 opening Albert de Vries / Geert Iserbyt
- 10.00 Geert-Jan van der Burgt (onderzoeker LBI): Onkruid: bestrijden of navolgen? Op zoek naar inspirerende beelden voor het dagelijkse werk.
- 10.45 koffie- en theepauze
- 11.00 eerste bijeenkomst werkgroep*
- 12.30 lunch
- 13.30 voortzetting werkgroep
- 15.00 koffie- en theepauze
- 15.15 Dronten: In gesprek met Anne Koekkoek (veehouder) en Leon Veltman (ex-veehouder Warmonderhof) op zoek naar beslissende momenten in het ontwikkelen van een bedrijfseigen fokkerij.
- Merksplas: In gesprek met Jan van Aragon (tuinder) op zoek naar beslissende momenten in de omschakeling naar biologische mestloze akker- en tuinbouw.
- 16.15 afsluiting
- 17.00 einde

*In een aantal werkgroepen wordt gewerkt aan de reflectie op de intuïtieve handeling. Er zijn daarnaast andere werkgroepen, waarin geoeënd zal worden met de intervisiemethode zoals gehanteerd in het project BD-beroepsontwikkeling, de beeldvormende methode van Dorian Schmidt, een methode om een beeld van het bedrijf te verkrijgen.

Biologisch

- dynamische landbouw als cultuur van de intuïtie

Over de grens kijken

Tekst: Albert de Vries

De winterconferentie op 27 januari (in Dronten) en op 10 februari (in Vlaanderen) staat geheel in het teken van intuïtief vakmanschap. Albert de Vries legt aan de hand van een voorbeeld uit wat intuïtief werken kan opleveren en hoe je dit kunt leren.

"Toen ik in 1995 omschakelde naar biologische landbouw was ridderzuring voor mij één van de grootste problemen. Mijn vader had de zuring tientallen jaren chemisch bestreden en desondanks was ze nog overal. Ze met de hand uitsteken zag ik mezelf niet doen." Dit vertelt Walter Weidmann, een Zwitserse boer. De mogelijkheid om zich in een regionale werkgroep te verdiepen in het omgaan met de ridderzuring kwam voor hem op het goede moment. Ik begeleidde die werkgroep.

Op de weiden aan de rand van het bos, waar geëxtensiveerd werd, was geen ridderzuring meer. Deze vaststelling was aanleiding om te experimenteren met bemesting ook al zou zo'n lage bemesting bedrijfseconomisch niet kunnen. Om verschillende redenen werden die experimenten echter niet consequent uitgevoerd en volgehouden. Het leidde wel tot een intensieve waarneming. Walter stelde bij het uitgraven van een ridderzuring vast dat om de wortel heen goede aarde was met veel wormen. Dat leidde bij hem tot de vraag: Kan ik de bodem zo ondersteunen dat dit effect overal optreedt? Zijn zoektocht werd ondersteund met gezichtspunten die in de werkgroep waren doorwerkt. Eén daarvan was de idee om te willen leren van de ridderzuring, in plaats van hem te willen bestrijden. Dat kan door je in te leven in de plant.

"Los van dit proces was ik al jaren met boeren uit de buurt bezig met

het verzorgen van een moerassig natuurgebied," vertelt Walter verder. "Het maaisel moest jaarlijks afgevoerd worden en niemand wilde dat eigenlijk hebben. Het was een mengsel van riet, moerasgrassen, paardenstaart en munt. Ik kreeg toen plotseling het idee om dit maaisel op de maïsakker na de oogst uit te spreiden en onder te werken. Zo kon ik dat wat de ridderzuring doet, namelijk lucht in de bodem brengen, zelf doen. De maïs kan op ons bedrijf - door de hoogte en ligging van de percelen - pas laat geoogst worden en dan wordt de grond niet meer droog genoeg. De bodem wordt dan sterk verdicht bij het oogsten. Nu werd het maaisel in de herfst verspreid. Aansluitend werd geploegd. Het zag er na afloop verschrikkelijk uit. Het maaisel was zo lang en taai dat de plantenresten overal boven de grond uitstaken. Dat ergerde me. Maar tegelijkertijd klopte het wel met het idee. In het voorjaar daarop werd er een kunstweide ingezaaid. De

"Wat kan ik van de ridderzuring leren?"

akker was onherkenbaar, zo anders dan anders. De grond was los en kruimelig. Normaal moeten we twee keer eggen in het voorjaar voor het zaaien. Nu was één keer genoeg. De kunstweide leverde ook een goede opbrengst op. Sindsdien passen we deze werkwijze ook op de andere akkers toe waar maïs heeft gestaan. De ridderzuring is niet volledig verdwenen, maar ik raak er niet meer van in paniek. Opvallend is, dat het idee juist komt in het jaar dat er maïs staat op de akker waarop geëxperimenteerd wordt."

Verbinding aangaan

Interessant in dit voorbeeld is dat twee los van elkaar staande zaken (het probleem van de ridderzuring en het probleem van niet weten waarheen het maaisel af te voeren) opeens in iemands verbeelding samen komen. Dat leidt tot een unieke oplossing. Die nieuwe mogelijkheid is voor Walter zeer verrassend; toch heeft hij dit zelf voorbereid.

Eerst is de ridderzuring een probleem, iets dat bestreden moet worden. Hij kijkt er van buitenaf naar en de ridderzuring blijft vreemd voor hem, iets waarmee hij geen verbinding kan krijgen – alsof het zich aan de overkant van een kloof bevindt; aan de andere kant van de grens. Maar door een andere werkhypothese wordt die ridderzuring opeens interessant, namelijk vanuit de hypothese dat onkruid een verstoring in het specifieke natuurlijke evenwicht van het bedrijf tracht te herstellen. Dan wordt de vraag: 'Kan ik van de ridderzuring leren hoe hij dat doet? Dan kan ik dat evenwicht misschien zelf herstellen, op mijn manier, en hoeft de ridderzuring het niet meer op zijn manier te doen!'

De experimenten met bemesting zijn ook een voorbereiding, al komt daar uiteindelijk geen oplossing vandaan. Het experimenteren nodigt uit tot een intensiever waarnemen, tot een verbinding aangaan met het probleem. Je kijkt dus al op meerdere manieren over een grens heen voordat er van over die grens een oplossing aangereikt wordt.

Intuïtief werken

Dit is een voorbeeld van een intuïtieve werkwijze. Het spannende in intuïtief werken is, dat het moet vragen om bestaande voorstellingen en gedachten los te laten: het beeld van de akker klopte totaal niet met de voorstelling die Walter van een ideale akker had. Tegelijkertijd vraagt intuïtief werken om je te richten, je met je bewustzijn af te stemmen. Dit afstemmen met je bewustzijn stoelt op imagatieve, beeldvormende vaardigheden zoals het waarnemen van binnenuit, inlevend in de scheppende, vormende krachten van plant en bodem. Daarnaast stoelt dit afstemmen op inspiratieve, begripsvormende vaardigheden. Je zoekt een antwoord op de vraag 'Wat is ridderzuring

eigenlijk?'. * Duidelijk is ook dat het intuïtieve handelen een situationeel handelen is. Deze handeling past bij Walter op zijn boerderij. Anderen kunnen hier inspiratie aan opdoen, maar het is niet zonder meer over te nemen.

De biologisch-dynamische landbouw schept niet alleen voorwaarden voor een vruchtbare aarde, maar ook voor de ontwikkeling van de mens tot een 'geofend, gecultiveerd' intuïtief handelende mens. De elementen uit de antroposofische scholingsweg helpen daarbij, zoals de oefening van positiviteit, gedachtecontrole en oefening van de wil. Interessant is dat het landbouwwerk elementen van de scholingsweg als vanzelf in zich heeft. Het meeleven met groeien, bloeien en sterven versterkt het vermogen om inlevend te weten wat gaat komen, wat wil worden. Het idee bedrijfsindividualiteit schept de voorwaarde voor het situationele handelen. Het werken met kringlopen versterkt het ervaringsleren.

Vakmanschap

Daarmee is de mogelijkheid gegeven – en ik zie dat als een taak van de Vereniging – deze elementen van de biologisch-dynamische landbouw te cultiveren. Intuïtief handelen kan expliciet en navolgbaar bijdragen aan de ontwikkeling van de landbouw. Door te laten zien hoe zo'n ontwikkeling van vakmanschap – waarbij intuïtie altijd een rol speelt – eruit ziet vervullen we een algemene maatschappelijk behoefte aan inspiratie. Dat een boer 'groene vingers' kan hebben en dus onnavolgbaar intuïtief werkt is niet voldoende. Het gaat er om dit bewust van en aan elkaar te leren. Met deze Winterconferentie willen we een stap in deze richting zetten. We willen het intuïtieve handelen, dat in principe iedereen op momenten doet, opzoeken en daarop reflecteren met behulp van een intuïtieve werkwijze. Er ontstaan dan mogelijkheden onze intuïtie te cultiveren. ■

* Voor meer achtergrond zie: Steiner, R. (1920/2002): *Voorbij de grenzen van de natuurwetenschap*; Vries, A. de (2004): *Ervaringsleren cultiveren*; www.academievoorervaringsleren.nl

De kompasnaald

Toen Rudolf Steiner in 1924 de reeks voordrachten gaf, die we nu de Landbouw cursus noemen, liepen er paarden voor de ploeg en molken voor de boer en boerin met hun knechten de koeien met de hand. Het was een totaal andere tijd. Maar veel van Steiners inzichten zijn tijdloos: ze zijn nog steeds inspirerend voor boeren, tuinters én consumenten in onze moderne tijd. In een nieuwe column bespreekt **Jan Saal** de landbouw cursus vanuit de praktijk van vandaag.

Rudolf Steiner heeft in de landbouw cursus algemene antroposofische gezichtspunten toegepast op de landbouw. In de eerste voordracht gaat het vooral om de basiselementen van leven en groei. Weten gangbare wetenschappers niet waar het leven vandaan komt, voor Rudolf Steiner is het wel duidelijk. Het fysieke komt tot leven, doordat de geest ofwel het kosmische, zich ermee verbindt. Rudolf Steiner gebruikt in de eerste voordracht van de landbouw cursus het voorbeeld van de kompasnaald om dat uit te leggen. De manier waarop een kompasnaald zich gedraagt, is niet te begrijpen, wanneer je alleen maar de kompasnaald zelf onderzoekt. Binnen de kompasnaald kom je wel magnetisme tegen, maar dat kan niet verklaren waarom de naald steeds naar het noorden wijst. Pas wanneer je de hele aarde er bij betreft, kun je het begrijpen, omdat de hele aarde ook een magnetisch veld heeft.

En zo is het met alles wat leeft. Een bloemkool is, net als die kompasnaald, niet te begrijpen, wanneer je alleen die bloemkool zelf onderzoekt. Want de bloemkool groeit op in een veld van levenskrachten. De plant vormt zich door inwerking van stoffen vanuit de aarde en krachten vanuit de kosmos. Zo moet je naar het leven kijken. Je kunt het leven pas begrijpen, wanneer je de hele kosmos er bij betreft. Die krachten vanuit de kosmos moeten echter wel worden opgevangen en verder getransporteerd. Rudolf

Steiner geeft dan aan dat daarbij voor de plantengroei op aarde warmte en water betrokken zijn en kiezel en kalk. De planeten geleiden de krachten vanuit de kosmos naar de aarde. Voor de dieren en de mensen komen daar ook de sterren bij. We kennen niet voor niets de 'dierenriem'. Deze naam voor bepaalde sterrenbeelden stamt uit oude tijden en geeft aan dat er verbanden bestaan tussen sterrenconstellaties en het leven van mens en dier.

Kortom al meteen in de eerste voordracht wordt ons denken behoorlijk overhoop gehaald. We worden er op gewezen dat planten, dieren en mensen gevoed worden met krachten die van ver uit het heelal de wereld instralen. Deze krachten worden deels geleid door de buitenplaneten (Mars, Jupiter en Saturnus), opgevangen door de kiezel, getransporteerd door de warmte. Ze worden opgevangen door de planten, die dieren en mensen tot voedsel kunnen dienen. Andere krachten worden geleid door de 'binnenplaneten' (Maan, Venus en Mercurius), die via water en kalk worden opgevangen door de planten. Deze krachten dienen meer de voortplanting. Deze samenhangen kunnen door de boer worden benut om invloed uit te oefenen op groei en kwaliteit van de planten. Dan spreken we over BD-landbouw. ■

De voordrachten staan in bewerkte vorm op www.stichting-warmonderhof.nl. Klik op stichting, achtergronden, landbouw cursus.

Preparaten

in de praktijk

Als je aan BD-boeren en -tuinders vraagt wat het werken met preparaten ze oplevert, dan komt er geen antwoord over betere aardappelogsten of vollere melktanks. Zelfs niet over een hogere kwaliteit van hun product. Nee, dat is kennelijk niet de essentie. Als ze antwoord geven gaan hun ogen een beetje extra glimmen en vervolgens hebben ze het over passie, samenhang, een opgewekt gevoel, de intentie waarmee je werkt, energie, aandacht, vertrouwen en overgave.

Luc Ambagts, secretaris van de BD-Vereniging, tekende enkele ervaringen op in vier korte interviews.

Albert de Vries, voorzitter van de BD-Vereniging en Rienk ter Braake van Stichting Demeter (pag. 16) geven aan hoe zij zelf aankijken tegen het preparaten-gebruik.

Tekst: Luc Ambagts, Rienk ter Braake, Albert de Vries

'Samenhang'

Max van Tilburg van gemengd

"De compostpreparaten, die vind ik het mooiste. Ik heb een passie voor de kwaliteit van de grond. Dan heb je het over de bodemvruchtbaarheid. De vaste mest is een heel goed middel om dat te optimaliseren. Dat je dat met die preparaten nóg beter kan maken, dat is iets geweldigs. Het koemestpreparaat gebruik ik ook. Kiezel nog weinig. Daar zou ik meer mee moeten doen. Dit jaar liggen op

'Onbaatzuchtig'

Julia Engelaer van Tuinderij De

"Op Tuinderij De Guit gebruiken we altijd de compostpreparaten. De spuitpreparaten hoornmest en hoornkiezel gebruiken we ook, maar minder regelmatig. De verplichting om preparaten te gebruiken is een onding. Dan krijg je een boete omdat je niet vaak genoeg hebt gespoten. Ik wil zelf vorm kunnen geven wat ik wel en niet doe.

De preparaten geven allerlei aanknopings-

bedrijf Nieuw-Bromo in het Groningse Hornhuizen:

Nieuw Bromo voor het eerst alle preparaten ingegraven.

We zitten hier nu zeven jaar. De gewassen doen het goed, de koeien geven goed melk. Dat is het mooie, dat je resultaat ziet. De specifieke werking van de preparaten kan ik niet beoordelen. Daarvoor ben ik er nog te kort (ruim vijf jaar) mee bezig. Het gaat om het totaal aan maatregelen. Dat het

hier goed gaat komt door de samenhang. We hebben hier melkvee en akkerbouw. Het gemengde bedrijf is voor mij de essentie van de biologisch-dynamische landbouw. Dat is een geheel. Dat heeft me op het spoor van de BD-landbouw gebracht. Zo'n gemengd bedrijf is ook milieutechnisch heel sterk. Als ze metingen doen blijkt dat we hier nauwelijks uitspoeling hebben. En toch hebben we een

goede opbrengst.

De BD-vereniging moet stimuleren, zoals met het gezamenlijk maken van de preparaten. Dat is goed, daar maak je mensen enthousiast mee. Die verplichting om preparaten te gebruiken is niet leuk. Maar al te grote vrijblijvendheid werkt ook niet. Op een heel oud bedrijf, waar alles met elkaar in balans is, daar kun je misschien zonder preparaten toe."

Guit in Vught:

punten. Bijvoorbeeld voor homeopathie. Dat kun je verder ontwikkelen. Homeopathie werkt heel individueel. Het harmoniseert en geneest. Op ons bedrijf hebben we nogal eens last van ziektes in de gewassen en vogelvraat. De grond is schraal. Wij gebruiken nu ook homeopathisch preparaten. Dat levert al direct heel bijzondere resultaten op. Het opvallendste is dat de grond anders voelt. Het voelde

altijd zuigend, nu voelt het gevend. Deze zomer hadden we nauwelijks last van vogels. De gewassen zijn nog nooit zo mooi geweest: mooi gekropte sla, grote bieten, ondanks de droogte. Dat was echt meer dan dat je aan de mooie zomer zou kunnen toeschrijven. Preparaten uitbrengen is altijd heel fijn om te doen. Ik word er opgewekt van. Je bent met een heel andere intentie op je land bezig. Het

geeft mij het gevoel dat ik iets onbaatzuchtigs doe. In het gewone werk ben je vaak zo doelgericht. Preparaten spuiten is heel open. Ik was een keer een preparaat aan het spuiten, maar ik voelde me er zwaar en moe bij worden. Ik ben gestopt en ontdekte dat ik het verkeerde middel had gepakt. Toen ik verder ging met het goede middel kwam het opgewekte gevoel ook weer terug."

Betrokkenheid

Albert de Vries, voorzitter BD-Vereniging:

Biologisch-dynamische landbouw is antroposofie, is 'mens worden' in en aan de landbouw. En hoe en wanneer word je nu volledig mens? Een ervaring die ik opdeed toen ik op De Uilenhof werkte:

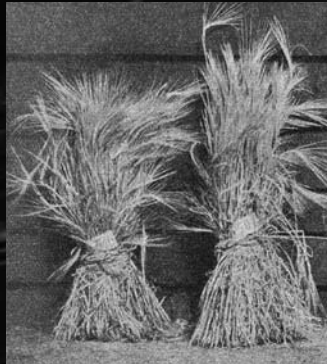
Een week nadat ik voor het eerst knolselderij geschoffeld had, zag ik dat het gewas zich gesloten had en de grond bedekt was. Een week later schoffelen zou dus lastig geweest zijn. Een week eerder schoffelen zou tot gevolg hebben dat het onkruid net zo hard weer omhoog geschoten zou zijn.

Kennelijk heb ik precies op het goede moment geschoffeld. Met dit aanvoelen van het juiste moment en daarnaar handelen, beleef ik mijzelf als deelgenoot aan de wereld. Dan ben ik volledig mens. Door de reflectie op zulke ervaringen word je tot vrij, situationeel, intuïtief handelende mens. Dan heb je geen protocol meer nodig en moet je het ook loslaten.

Bij het gebruik van preparaten is al vrij snel de traditie ontstaan om altijd alle zes de compostpreparaten tegelijk te gebruiken. Die traditie is vastgelegd in de Demeter-richtlijnen. Ik zou het mooi vinden als boeren in alle vrijheid de werking van elk preparaat apart zouden kunnen uitproberen, zodat ze op een gegeven moment de kwaliteit ervan kunnen aanvoelen. Dan weten ze: die akker heeft nu het paardenbloempreparaat nodig. Of juist het duizendblad. Zo versterk je de betrokkenheid met het land en met het gewas. Mijn inziens heeft Steiner de preparaten zo besproken, dat je in elke situatie een specifieke kwaliteit kunt inzetten om tot een gezonde eigenheid te komen.

De BD-pioniers gingen er inderdaad op deze manier mee om, zo illustreert een onderzoek uit 1928 op Loverendale. Er was compost gemaakt met elk preparaat apart en met allemaal tegelijk. Op kleine proefveldjes keken ze hoe gerst hierop reageerde. Er ontstonden duidelijke verschillen, zowel in gestalte als in opbrengst, zoals de foto laat zien (uit: Gaa Sophia Band 4: Landwirtschaft, 1929).

Om werkelijk gevoel te krijgen met de kwaliteit van alle preparaten kunnen we een methodische weg bewandelen van inleven, beeld- en begripsvorming (zie DP 3, 2008, blz. 2 en 13). Met deze methode gaan we ook op de winterconferentie aan de slag. Het verzorgen van een beeldenwereld helpt om los te komen van standaardoplossingen. Het zelf maken van de preparaten helpt om die beeldenwereld te ervaren.

De linkerschoof kreeg compost met preparaat 506, de rechter met 507

'Nieuwsgierig'

Wilco de Zeeuw van Landgoed

"Door een klant, een natuurgeneeskundige, ben ik op mijn bedrijf bloesempreparaten gaan gebruiken. Een koe met een zieke poot wist zij met wat flesjes binnen een paar dagen te genezen. Middelen die ogenschijnlijk heel zwak zijn kunnen toch heel sterk werken. Zo'n succesverhaal maakt natuurlijk nieuwsgierig. Ze leerde me dat mensen, dieren, planten en stenen

'Overgave'

Jos Jeuken van gemengd bedrijf

"Het koemestpreparaat maken we zelf op het bedrijf. De compostpreparaten kopen we bij de BD-Vereniging. Tijdens de stalperiode brengen we de compostpreparaten in. De mest blijft de zomer over in de potstal liggen. In de herfst hebben we dan mooie rulle geurloze mest om over het land te brengen. Dat werkt heel goed. Dat is de fysieke manier

Foto: Dick Boschloo

Kraaiveld, gemengd bedrijf in Woudrichem:

allemaal een energieveld hebben. Door daar je aandacht op te richten kan je dat voelen. Ik heb tientallen testbuisjes met bloesemremedies van alle kruiden die op mijn land aanwezig zijn. Als ik een dier of een akker wil behandelen, dan concentreer ik me daar op. Daarna voel ik met mijn hand welke testbuisjes de meeste uitstraling hebben. Die gebruik ik. Bij een dier dien ik het toe door het op de

neus te druppelen. Op het land gaat het met de veldspuit. We hadden een verlegen kalfje dat als laatste in de rangorde niet goed bij het voer kwam. Die is door zo'n preparaat heel speels en brutaal geworden. Op het land reageert het trager dan bij de dieren. Ik kan voelen dat de energie verhoogd is. Maar de verandering is niet duurzaam, het trekt weer weg. Dat wil ik verder onderzoeken.

De energie op het bedrijf varieert, daarom is het goed met een breed scala aan preparaten te kunnen werken. Wat dat betreft is de verplichting voor de BD-preparaten een beetje jammer. Dat is star. In een dynamisch landbouw past zo'n statisch geheel niet. Al kan ik me wel voorstellen dat je wat vaste punten wilt hebben waarmee je kunt laten zien waar BD voor staat."

Gaos in Swifterbant:

om met preparaten te werken. Als ik in de landbouw werk, met de aarde, ben ik bezig met een proces van heel maken. Ik begin op mijn eigen bedrijf en dat straalt heel ver uit. Die ontwikkeling raakt mijzelf, mijn persoonlijkheid ook. Dat is verweven. Tien jaar geleden ben ik met ecotherapie begonnen. Daarin leer ik me mentaal af te stemmen op het bedrijf. Dat kan ik uitpendelen.

Zo hoor ik wat het bedrijf vraagt. Dat kunnen BD-preparaten zijn, maar ook iets heel anders: Bachbloesems, kleuren, opbouwende gedachten. Elk preparaat is een stukje informatie. Door dat op plattegrond van het bedrijf te zetten geef ik die informatie door. Je geeft het ook door aan het systeem door aandacht of gedachtekracht. Het gebed van overgave van Rudolf Steiner

hangt als een mantel over het bedrijf. Als je vertrouwen en overgave hebt, dan gaat er een wereld voor je open. Ik merk dat ik op de goede weg zit: de sfeer op het bedrijf, de vrolijkheid en openheid, het gevoel dat er dingen als vanzelf gebeuren. Ik voel me verwant aan de BD. Daar neem ik de verplichting van preparatengebruik in mee. Maar het moet niet zo zijn dat daar alles aan opgehangen is."

'Niet vrijblijvend'

Rienk ter Braake, Stichting Demeter

BD-preparaten spelen een belangrijke rol bij het ondersteunen van bedrijfsvitaliteit en levenskracht. Daarom is het in de internationale Demeter-voorwaarden verplicht. Alle mest en compost moeten worden behandeld met de compostpreparaten. De spuitpreparaten, koemest en kiezel, moeten jaarlijks worden uitgebracht. Duidelijke regels voor het maken van de preparaten, de bewaring, het uitbrengen en doseringen zijn niet gegeven. En de meeste nationale Demeter-organisaties willen dat zo houden. In gesprekken merk ik al snel dat er wel degelijk verwachtingen bestaan over hoe het eigenlijk zou moeten. Wij, in Nederland, worden nog vaak gezien als de 'minimumlijers' op gebied van de preparaten. Zo zijn er hier zelfs boeren die niet de hele percelen behandelen, maar slechts de randen! In Duitsland is dat ondenkbaar. Tenzij je doorvraagt. Dan blijkt vaak dat het vooral onbespreekbaar is.

Zelf ben ik blij dat ik in Nederland werk en niet in Duitsland. Het bevalt me goed dat het preparaatgebruik hier wel bespreekbaar is. Dat we samen met de boer liever kijken naar de betrokkenheid waarmee wordt gewerkt, naar de bezieling, dan of elk gewas en elk perceel wel wordt behandeld. Dat betekent niet dat het vrijblijvend is. Hoe je de preparatenkist verzorgt, hoe de roerton er bij staat en hoe de spuit werkt zegt iets over de manier waarop je met de preparaten werkt. Dat is het mooie van de verplichting. Het blijft onderwerp van gesprek en je moet er wat mee. Blijft het bij mooie ideeën, zonder uitvoering, dan krijg je een waarschuwing. Bij herhaling met bijbehorende kosten. Maar als er bewust en met aandacht met de preparaten wordt gewerkt, dan voldoet het aan de norm. En inderdaad, dat is niet geheel objectief en lastig te controleren. Toch ben ik daar niet zo bang voor. Demeter-boeren nemen hun eigen verantwoordelijkheid meestal eerder te zwaar dan te licht.

Demeter Duitsland heeft in maart van dit jaar een evaluatie gedaan van de Nederlandse Demeter-certificering. Onze manier van omgaan met de BD-preparaten wordt nu voorgelegd aan Demeter Internationaal. Ik ben benieuwd wat daar uit gaat komen. ■

Worden boeren in de biologische en multifunctionele landbouw steeds ouder? En hebben perspectiefvolle bedrijven, waar de boer een modaal inkomen verdient, wel een opvolger? Biologica, de Taskforce Multifunctionele Landbouw en het Ministerie van LNV wilden dit graag weten. Daarom lieten ze door onderzoekers van de Universiteit van Wageningen een analyse van de cijfers maken en vroegen ze enkele boeren en tuinders naar hun ervaringen. Op 28 oktober presenteerden de onderzoekers de voorlopige resultaten aan de betrokkenen.

De cijfers

In de afgelopen tien jaar is het aantal agrarische bedrijven met 40 procent gedaald. Schokkend, maar geen verrassing. Het aantal biologische en multifunctionele bedrijven daalt echter nauwelijks. De leeftijdsverdeling van jongere, middelbare en oudere boeren bleef over de jaren vergelijkbaar. De boeren op een biologisch of verbreed bedrijf zijn meestal jonger, in vergelijking met hun andere collega's. Bijna 30 procent van alle boeren boven de 50 jaar heeft geen opvolger, blijkt uit de Landbouwtelling. Biologische boeren van boven de 50 doen het met een kwart zonder opvolger ietsje beter, maar het zijn er nog steeds veel. Kanttekening: de Landbouwtelling is een jaarlijkse enquête die elke boer invult. Hij kan ook zijn zoonnetje van 3 jaar als potentiële opvolger zien. "Of de opvolging dan ook daadwerkelijk lukt, is nog maar helemaal de vraag," constateerde BD-boer Lex Kruit terecht. Opmerkelijke uitkomst: hoe jonger de boer, hoe beter de verdiensten. Maar jongere boeren werken relatief vaak op grotere bedrijven:

Bedrijfsopvolging

Hoe verandert het wezenlijke van het bedrijf – de bedrijfsindividualiteit – met de komst van de jonge boer?

Is bedrijfsopvolging in de biologische of in de multifunctionele landbouw lastiger dan op andere bedrijven? Deze vraag stond centraal tijdens een bijeenkomst in Wageningen, waar ook BD-boerinnen en -boeren Jozien Vos, Piet van IJendoorn, Henk Bunschoek en Lex Kruit waren uitgenodigd, samen met andere betrokkenen, zoals Jaap van der Haar van BD Grondbeheer. Maria van Boxtel en Jozien Vos luisterden ook mee voor DP. *Tekst: Maria van Boxtel, Jozien Vos*

de goede, rendabele bedrijven met een flinke schaal en een goed inkomen zijn natuurlijk ook eerder over te nemen.

Knelpunten en oplossingen

De belangrijkste knelpunten die de boeren constateerden zijn de beschikbaarheid van geschikte opvolgers, de grote vermogensbehoefte bij bedrijfsovername en het vinden van een geschikte rechtsvorm. En ook de emotie in het loslaten, oppakken en overdra-

gen van een bedrijf is een belangrijk punt: hoe verandert het wezenlijke van het bedrijf – de bedrijfsindividualiteit – met de komst van de jonge boer. Een totaal ander element dan de zakelijke discussies, maar heel wezenlijk en zeer lastig te bespreken of aan te pakken. Iedereen dacht mee over mogelijke oplossingen. Zo kun je binnen het bedrijf niet vroeg genoeg beginnen met praten over de overdracht. En een coach bij dergelijke gesprekken helpt erg.

Om technische knelpunten aan te pakken zijn de mogelijkheden voor scheiden van grondeigendom en exploitatie bekeken: de grond bijvoorbeeld in eigendom onderbrengen bij een stichting of bank, de boer pacht en doet zijn werk. In de BD kennen we hier natuurlijk al verschillende voorbeelden van, succesvol en met haken en ogen. En wat betreft het vroeg beginnen: gelukkig is Dynamisch Perspectief al gestart met een serie portretten van boeren en hun bedrijfsopvolging (het volgende portret staat in DP1 2010) en de BD-Vereniging en Grondbeheer BD Landbouw organiseren op de BioVak een workshop: 'Van bedrijfsopvolging naar bedrijfscontinuïteit' (zie Agenda op pag 38). Het lijkt raadzaam de BD coaches ook te specialiseren in het begeleiden van bedrijfsopvolginggesprekken. En alsof dat nog niet genoeg is ...er ligt een studiedag van de BD-Vereniging over bedrijfsopvolging in 't verschiet.

Voor Jozien Vos komt het allemaal heel dichtbij. Ze vraagt zich af hoe het bij hen zal gaan: "Het is voelbaar en zichtbaar, ook bij mezelf, dat het tijd wordt dat er jonge krachten op ons bedrijf komen. We praten af en toe over de toekomst en de kinderen spreken uit dat ze het niet kwijt willen, dat ze er wel iets mee willen. Maar dat ze nog van hun vrijheid houden. Het lijkt zoiets als de huisarts of dierenarts De jonge generatie wil zich niet meer helemaal binden en kiest daarom voor groepspraktijken. Zou zoiets ook voor de landbouw kunnen gaan gelden? Het lijkt bij ons duidelijk te worden dat overname pas op latere leeftijd zal plaats vinden. Hoe het proces zal verlopen zal de toekomst uitwijzen." ■

Het onderzoeksrapport Bedrijfsopvolging in de biologische en multifunctionele landbouw is in 2010 beschikbaar.

kracht of valkuil?

Jan Graafland leidt de kruidentuin bij Weleda in Zoetermeer. Middenin het Randstedelijk industriegebied, ingeklemd tussen snelweg, spoorwegen en het oprukkende glastuinbouwgeweld, ligt als een oase Jan's postzegeltje groen. Op dit stukje natuur dat er eigenlijk niet mag zijn, teelt Jan in weerwil van zoveel tegenkrachten een 70-tal geneeskrachtige kruiden, die in de productieruimte ernaast direct worden verwerkt tot geneesmiddelen. *Tekst: Andries Palmboom Foto's: Weleda*

Jan neemt nu vier jaar deel aan BD-beroepsontwikkeling in de versie 'Boerenbezoek'. Jozien Vos, zelf bd-boerin in de NO-polder, is de vaste begeleidster van deze boerengroep, waaraan naast Jan een viertal akkerbouwers deelnemen.

'Hoe is het met de Woorden?'

'Boerenbezoek' houdt in dat de boeren afwisselend elkaars bedrijf bezoeken. Jozien zet ter opening van zo'n bijeenkomst een stemming neer: een spreuk, een (natuur) waarneming, of iets dat aansluit bij het seizoen.

Daarna vertelt ieder in een rondje hoe het hem gaat en wat hem bezighoudt. Daarbij is het de bedoeling dat dit een laag dieper gaat dan de dagelijkse bedrijfsbeslommeringen: de laag waarin je raakt aan je motieven en zingeving. Dat is heel persoonlijk. Dankbaar aangrijpingspunt is veelal het gebied, waarin de deelnemer creatief is.

"Hoe is het met de Woorden?" had Jozien een keer aan Jan gevraagd, wetend dat Jan graag creatief is met taal, o.a. als stadsdich-

ter in zijn woonplaats Gouda, maar ook als columnist in het blad *Antroposana*.

Telen vanuit vormgeving

De gastheer van het Boerenbezoek is in zo'n eerste ronde als laatste aan de beurt. Daarna gaat ieder individueel over het bedrijf lopen en verzamelt indrukken en vragen om zich een stemming of beeld van het bedrijf te vormen. Bij terugkomst verwoordt ieder aan de gastheer wat hij waargenomen en beleefd heeft. Dat gebeurt bij voorkeur in de vorm van een beeld.

Jan: "Toen ikzelf voor het eerst gastheer was, was ik bedacht op de reacties van mijn collega's, die allemaal akkerbouwer zijn met beduidend meer land dan ik en die hun bedrijf als ondernemer bestieren, terwijl ik mijn werk in loondienst doe. Mijn eerdere ervaringen op *hun* bedrijven was, dat ik er het spoor bijster raakte. Ik kan geen verbinding krijgen met het land als het zich zover richting horizon strekt. Zo werkt mijn 'span of control' niet. De wereld, die ik kan overzien, is kleinschalig. Daarbij benader ik mijn werk

als vormgever. Ter toelichting: ik volgde ooit een opleiding in de beeldende kunst.

De Weleda-tuin is ingedeeld vanuit het principe van de cirkel. Vanuit het middelpunt zijn de paden en perceeltjes ingedeeld. Dit is weliswaar consequent en strak, maar ik speel ermee alsof het een schilderspalet is: Welk gewas past op welke plek qua kleur, geur of beleving? Beleef ik ergens achterblijvende vitaliteit, dan komt mijn creativiteit in actie. Ik geef zo'n plek extra verzorging of ik creëer beschutting of juist iets, dat de aandacht ernaartoe trekt. Ik weet dat hier mijn kracht ligt, die helemaal past bij deze plek."

Schok

Jan: "Bij die keer Boerenbezoek op mijn 'postzegeltje' kwamen mijn collega's na hun loop-rondje terug met een benauwd gevoel. "Zulke strakke paden!". "Een mandala", "Een zondig gevoel als ik buiten het lijntje zou treden". "In hoeverre ervaren jouw medewerkers dit als prettig?"

Gezien de vertrouwde sfeer van Boerenbezoek werd dit natuurlijk respectvol gebracht.

Het mooie is namelijk, dat we elkaar echt serieus nemen. Onze grote verscheidenheid van bedrijven en karakters werkt als een leerzame en inspirerende spiegel. We zien elkaar als vakgenoten, en na zoveel jaren: als lotgenoten of zielsverwanten.

Hun opmerkingen waren desondanks een schok voor mij en tegelijk een eye-opener. Waar mijn kracht ligt, ligt ook de valkuil van *teveel* vormkracht op de loer! Ik kon ineens reacties van medewerkers plaatsen en ik kon beleven dat mijn keurslijf ook de gewassen geen goed deed. Ik ben het daarna open gaan gooien en nu is er weer lucht en ademruimte. Ik vind dat een zinvolle opbrengst van het Boerenbezoek."

Bedrijfsindividualiteit in Weleda-setting

Jan ervaart dat hij door BD-beroepsontwikkeling de wisselwerking ontwikkelt tussen zijn land en hemzelf. Dat werkt twee kanten op. Het land wordt er beter van: markanter en karaktervol, en hijzelf ook. Daarin ligt volgens Jan de bedrijfsindividualiteit, een wezenlijk aspect van BD.

Jan: "In mijn geval wordt de bedrijfsindividualiteit ook bepaald door de Weleda-setting. Het is interessant, dat de vroegere Weleda-directeuren veelal een tuinman-achtergrond hadden en dus dichtbij de tuin stonden. Dat is nu anders. De huidige tijd vereist dat Weleda volop aandacht geeft aan marketing, kost-

prijscalculaties en rendementsdoelen. Er zou gemakkelijk afstand tussen tuin en 'kantoor' kunnen komen, ware het niet dat we iedere keer weer naar evenwicht zoeken. 'Kantoor' vertoeft maar al te graag in de tuin. Zo heb ikzelf meer oog gekregen voor de waarde van mijn gewassen. Vroeger richtte ik mij puur op de liefdevolle verzorging van mijn planten. Nu heb ik ook affiniteit met het kosten- en batenaspect. Ik vind het prachtig om met de waarde van mijn werk bezig te zijn, uitgedrukt in zoiets boeiends als geld. Dat aspect heb ik zeker ook ontwikkeld dankzij mijn Boerenbezoek-collega's, die stuk voor stuk als ondernemer in hun bedrijf staan. Heel inspirerend allemaal..." ■

BD-beroepsontwikkeling

Door de BD-Vereniging wordt aan haar beroepsleden BD-beroepsontwikkeling aangeboden in vier verschillende vormen, zoals individuele coaching, intervisie-, boerenbezoek- en themagroepen. Alle groepen of duo's ontwikkelen hun eigen specialiteit.

Het bijzondere van de groep waar Jan in zit, is dat het een hechte groep is met (toevallig alleen) mannen, die al vele jaren in de winterperiode bijeenkomen. Ze trekken er een hele dag per keer voor uit om diepgang te bereiken en ze noemen het hun vakantiedagen. Jozien weet tijdens die dag verbindingen te leggen tussen het vak van BD-boer en persoonlijke ontwikkeling. Over het algemeen zijn boerenbezoek-groepen wat meer op het bedrijf gericht en intervisiegroepen wat meer op persoonlijke ontwikkelingsvragen. Bij deze boerenbezoek-groep loopt dit echter in elkaar over.

Reacties, nieuwe aanmeldingen en verdere info bij Luc Ambagts op het bureau van de BD-Vereniging (0321-315937) of Joke Bloksma (050-5421158, jokebloksma@planet.nl)

Joke Bloksma, coördinator van de BD-beroepsontwikkeling

Demeter–babyvoeding: levens

Aan de productie van babyvoeding worden strenge eisen gesteld. Demeter-boeren en fruittelers hebben niet zo'n moeite om hieraan te voldoen. Hun gewassen en percelen zijn schoon en scoren goed.

Tekst & beeld: Annelijn Steenbruggen, met dank aan Stichting Demeter

Bij de Stadsboerderij in Almere hangt de zoete geur van pompoenen over het erf. Het is oogsttijd. De pompoenen zijn deze week van het land gehaald, opengesneden en ontpit. In lichtblauwe torens van plastic kuub-kisten staan de pompoenhelften nu klaar voor transport naar de fabriek. "Groente voor babyvoeding mag niet in houten kisten vervoerd worden. Ze zijn bang voor splinters," zegt Tom Saat. Samen met zijn vrouw Tineke van den Berg runt hij De Stadsboerderij, een ge-

mengd biologisch-dynamisch bedrijf. Op 40 van hun 120 hectare akkerland verbouwen ze doperwtten, sperziebonen, bloemkool, broccoli, pompoenen en wortels voor babyvoeding. De wortels zijn ook afgelopen maand geoogst en liggen in een enorme berg klaar voor verdere verwerking. Er zijn veel baby's nodig om dit allemaal op te eten.

Monsters

Tom en Tineke doen dan ook zaken met grote Europese producenten van babyvoeding, die de biologisch-dynamische groenten van De Stadsboerderij gretig afnemen. Waarom hebben ook niet-biologische merken zoveel interesse in Demeter? Tom: "De regels voor babyvoeding zijn heel erg streng. De akkers mogen niet te dicht bij snelwegen en industrieterreinen liggen en de groenten mogen niet teveel nitraat bevatten. Voordat ik ga zaaien, worden mijn percelen bemonsterd en gecheckt op onder andere residuen van bestrijdingsmiddelen en zware metalen. Aan het eind van de rit wordt het nitraatgehalte in de ge-

oogste gewassen gemeten. Uit ervaring weten ze dat Demeter schone percelen en producten heeft." Hoewel de productie van babyvoeding extra administratie en aandacht vraagt, is Tom blij met deze afnemers: "Ze bieden afnamegarantie en goede prijzen."

Extra waarborg

In de potstal liggen de witte Marchigiana koeien en stieren te soezen in het herfstzonnetje, dat door de windbreeknetten naar binnen schijnt. De dieren weten het zelf niet, maar zij zijn het geheim van de nitraatarme groenten. Zij zijn namelijk de schakel in de kringloop waarmee Tom zijn land in balans houdt. Tom: "Wij werken zoveel mogelijk met eigen mest en voeren de koeien met eigen geteelde grasklaver en granen. De grasklaver is tevens de basis in de vruchtwisseling. Daardoor kunnen we schaars met mest omgaan en zoveel mogelijk op oude krachten telen. Hoe minder mest je gebruikt, hoe lager het risico op teveel nitraat. De gesloten kringloop is overigens een extra waarborg voor onze afnemers dat we geen vervuilde grondstoffen inslepen."

energie in een potje

Natuurgegeven

Strenge regels voor babyvoeding, daar kan diëtiste en kwaliteitsmanager Diana Kroes van Joannusmolen over meepraten. Joannusmolen is al meer dan 25 jaar producent van biologisch-dynamische zuigelingen- en peutervoeding. Ze hebben het hele assortiment voor kinderen van 0 tot 36 maanden. Het begint bij pap en zuigelingenvoeding in

Verkoop

Jonge kinderen zijn erg gevoelig voor vreemde stoffen als bestrijdingsmiddelen en nitraat. De EU hanteert daarom zeer strenge normen. Biologische producten voldoen daar gemakkelijker aan. In Nederland is nu ongeveer 5 procent van de verkochte babyvoeding biologisch. In Engeland en Duitsland is dit al ongeveer de helft! Meer info: www.jeproeftdeaandacht.nl.

pakken tot en met fruihapjes en groentemaaltijden in potjes. Sinds de start van het bedrijf is de vraag naar kant-en-klaar babyvoeding enorm gegroeid. Diana: "Onze doelgroep bestaat uit mensen die bij voorkeur zelf de maaltijden voor hun kinderen willen koken. Maar door het toenemend aantal tweeverdieners en het feit dat gezinnen tegenwoordig makkelijker een dagje op stap gaan, is de vraag naar maaltijdpotjes toegenomen. Kookmelen hebben we uit het assortiment gehaald. Mensen willen vandaag de dag instantpap met een korte bereidingstijd." Diana is betrokken bij de productontwikkeling en beoordeelt of de producten voldoen aan wetgeving en verplichte voedingswaarde. "Daarnaast is voor ons de natuurgegeven kwaliteit van belang", aldus Diana. "Dat is de kernwaarde van ons bedrijf."

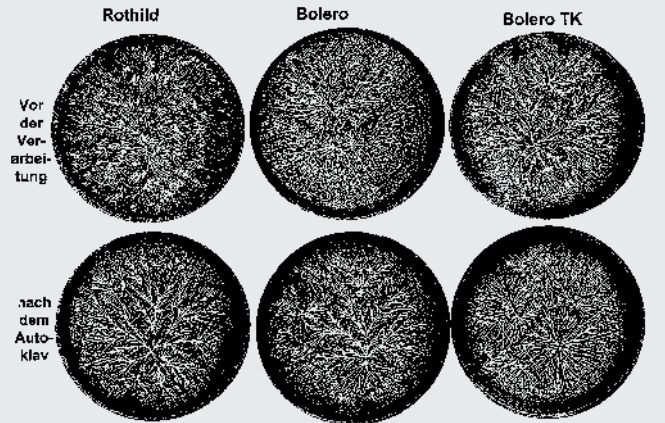
Warme pap

Joannusmolen is een familiebedrijf en zowel vader als zoon is geïnspireerd door de antroposofie. Diana maakte tijdens haar opleiding voor het eerst kennis met deze voedingsleer. Diana: "Ik was gewend om met micro en macro ingrediënten te rekenen, maar volgens de antroposofische visie is voeding meer dan de som der delen. Dat geeft een andere benadering. Voor bijvoorbeeld hyperactieve kinderen adviseren wij warme pap: de warmte geeft rust. Ook de keuze voor ingrediënten is anders. Wij kiezen voor Demeter. Het groei- en rijpsingsproces op de akkers bepaalt namelijk de vitaliteit van de gewassen."

Het moge duidelijk zijn dat Joannusmolen ingrediënten van hoge kwaliteit inkoopt. Maar hoe behouden ze de vitaliteit tijdens de bewerking? Hoe krijgen ze de 'natuurlijke kwaliteit' in een potje? Diana: "Op de eerste plaats gebruiken we het hele product. Onze melen worden bijvoorbeeld gemaakt uit de hele graankorrel. Bovendien voegen we geen suiker, zout en kunstmatige smaakmakers toe. Voor de maal-

Kristallisaties Joannusmolen

Hiernaast zijn kristalbeelden van drie wortelrassen afgebeeld. De bovenste rij is van vóór het pasteuriseren, de onderste rij van erna. Machteld: "De bovenste beelden hebben kristallen met fijne naalden. Dat duidt op een jong en nog wat onrijp gewas. Na de verhitting zijn de naalden grover. Dat zien we ook wanneer een product gerijpt is. Het is heel leuk om het resultaat van de verhitting te zien, want dat lijkt te tonen dat het rijpingsproces verder voltrokken is. Ik ga er vanuit dat één centrum en een regelmatige structuur een goede vitaliteit betekent. Het ras Rothild heeft zowel voor als na de verhitting één centrum. Dat duidt naar ik aanneem op een vitaal begin- en eindproduct."

tijdpotjes worden het fruit en de groente na de oogst zo snel mogelijk verwerkt. Ze worden gewassen, gesneden en de bladgroentes worden ingevroren zodat ze niet verleppen. In kookketels worden de groente en het fruit zachtjes gegaard met zo min mogelijk toegevoegd water. Dan wordt de voeding in potjes afgevuld. De gevulde potjes worden gepasteuriseerd bij 96 graden; dat is de laagst mogelijke temperatuur om het product lang houdbaar te maken. Het pasteuriseren gebeurt zo kort mogelijk."

Kristallisaties

Tom Saat doet er alles aan om een vitaal product te telen en Joannusmolen probeert de vitaliteit tijdens de bewerking te behouden. Hoe kan je meten of de boer en de verwerker daarin geslaagd zijn? Machteld Huber, arts en onderzoeker van het Louis Bolk Instituut, kan daar nog geen officiële uitspraken over doen. "Ik kan over vitaliteit alleen iets wetenschappelijk erkends zeggen op basis van onderzoeksproeven met levende mensen en dieren die producten consumeren," aldus Machteld. Toch houdt zij zich ook met een alternatieve meetmethode bezig: kristallisaties. Machteld: "Rudolf Steiner, de grondlegger van de antroposofie, heeft dit als methode aangereikt om levenskrachten te meten. Wij noemen dat 'innerlijke structuur'. Als je een chemisch zoutmengsel (koperchloride) met daarin sap van een levend organisme laat uitkristalliseren, kan je aan het kristalpatroon de mate van structuur afmeten." Het kristalpatroon lijkt op ijsbloemen, zoals die na nacht-

vorst op ruiten kunnen ontstaan. Machteld: "Een duidelijk centrum, en mooi gevormde hoofdnaalden vanuit het centrum tot de rand, wijzen op een goede structuur. Met de computer kan je de verschillen tussen de patronen meten, maar de mens moet de interpretaties maken." Staat deze structuur voor vitaliteit? En heeft Demeter-voeding meer vitaliteit? Machteld: "Er is meer vergelijkend onderzoek nodig om dat met zekerheid te kunnen zeggen. Persoonlijk denk ik van wel."

Maximaal

Joannusmolen laat ook kristallisaties maken van hun eigen producten. Deze kristallisaties wijzen erop, dat de vitaliteit behouden blijft of zelfs beter is geworden na het pasteuriseren (zie afbeelding). Machteld legt uit: "Met koken voeg je warmte toe. Je kunt het zien als een voortgezet rijpingsproces waarmee de vitaliteit verder toeneemt." Joannusmolen heeft helaas geen vergelijkend onderzoek met regulier geteelde en verwerkte babyvoeding. Maar Diana Kroes zelf hoeft het bewijsmateriaal niet af te wachten: persoonlijk is ze al overtuigd. Voor haar zoontje van drie jaar kiest ze voor biologisch of biologisch-dynamische voeding. Diana: "Ik wil graag het maximale aan mijn zoontje geven. In een Demeter appel zit niet alleen calorische energie, maar ook levensenergie. Met name baby's en kleine kinderen hebben deze levenskracht nodig om zelf te kunnen groeien en ontwikkelen. Ik ervaar dat ik een gezonde jongen heb. Dat is ook iets wat je overkomt maar met goede voeding kan ik zijn meegekegen gezondheid ondersteunen." ■

Oergevoel

Tekst: Willem Bongers, Adrie Maas, Jola Meijer, preparatenwerkgroep. Foto: Stichting Demeter.

Preparaten maken is handwerk en authentiek. Een ambacht dat raakt aan het wezenlijke van de dingen, aan het oergevoel. De ingrediënten zijn geschenken uit de natuurrijken van mineralen, planten en dieren. De menselijke handeling maakt daarvan iets nieuws, iets dat in de natuur als zodanig niet voorkomt.

Deze natuurlijke materialen hebben op zich al schoonheid en daar krijg je tijdens het preparaten maken wat van mee: de vorm van de koehoorn in je hand, de geur van de kamillebloemen, de 'duizenden' kleine bloemhoofdjes van het duizendblad, de netstructuur van het darmscheil. Zelfs de aanblik van de bloederige schaapschedel die afschuw opwekt, kan in je zelf omzwaaien tot oerbeeld van offerdier. Zo verging het Jola.

Preparaten maken valt tegenwoordig zelfs onder de noemer van recyclen. Slachtafval krijgt meerwaarde en wordt in het preparatengebruik ingevoegd in de aarde- en kosmische kringloop.

Met respect wordt ook het dier op de biologisch-dynamische boerderijen behandeld: de koeien hebben hoorns, lopen 's zomers in de weide, krijgen geurig ruwvoer in de winter en worden geborsteld, mechanisch of soms zelfs met de hand. Hiermee wordt het wezen van de koe gerespecteerd in plaats van uitgemolken.

Afgelopen maanden hebben we als preparatenwerkgroep weer op verschillende plekken preparaten gemaakt die nu overwinteren in de aarde. Wat betekent het voor ons om samen met de boeren preparaten te maken op hun bedrijf? "Op de boerderij," zegt Adrie, "kom ik in de stroom van de boer terecht en wordt mijn specialistische eenzijdigheid opgeheven." En Jola: "Ik vind het sowieso heerlijk om op een boerderij te zijn. Het preparaten maken geeft mij een rebels gevoel. We zijn niet bezig in de denkkaders van de westerse wereld, de eigen daad telt."

Iedere gerealiseerde preparatendag geeft ons veel voldoening, ook al is het op poten zetten

een lastige klus geweest. In de Michaëlstijd werkten we dit jaar mee met het preparaten maken op Nieuw Bromo (Hornhuizen) met boeren, op Nieuw Rijsenburg (Driebergen) met bewoners, op Kraaybeekherhof met cursisten, op Warmonderhof (Dronten) met Warmonderhofers en studenten van de hogeschool Helicon en op de Wederkerigheid (Driebergen) maakten we preparaten met bewoners en vrienden uit de omgeving. Als afsluiting van deze periode gingen we op 15 oktober op excursie naar de Hoge Veluwe. Daar hebben we voor het eerst een hertenblaas geprepareerd onder leiding van Elly van Hardeveld. Een nauwkeurig werk. Bij kleurige avondhemel troffen we hinds en wel drie hertenbokken met gewei; het burlen was voorbij. ■

BD-boeren en -(moes)tuinders kunnen de BD-preparaten bestellen bij de preparatenwerkgroep (zie pag. 39).

Samen aan tafel

Tafelgewoontes in
verschillende culturen

Gezellig samen aan tafel, met veel aandacht voor het eten en voor elkaar, is belangrijk voor een goede spijsvertering. Tijd nemen om de maaltijd te zien, te ruiken en goed te proeven zorgt ervoor dat de zintuigen hun werk naar behoren kunnen doen. Zij stimuleren de aanmaak van de spijsverteringszappen. De menselijke liefde aan tafel geeft ons warmte, wat de spijsvertering ten goede komt. Elke cultuur heeft zijn eigen eettradities ontwikkeld.

Tekst: Ilse van den Bosch

Samen leven, samen eten

In veel culturen komt het gemeenschapsleven sterk tot uitdrukking tijdens de gezamenlijke maaltijd. In de Joodse traditie wordt op vrijdagavond lang getafeld. Er staan bloemen op tafel, de kaarsen branden en de vrouw des huizes zegt zegespreuken op. Er zijn veel lekkernijen en de gesprekken gaan over gezinsonderwerpen. Een aantal jaren geleden was ik regelmatig te gast aan tafel in Turkse gezinnen in

Amsterdam. Daar heb ik fijne herinneringen aan, waaronder deze: we zitten met z'n vijven op twee banken rond een salontafel. Onze knieën net zo hoog als het tafelblad. De rand van het tafellaken dat veel groter is dan de kleine tafel, hebben we allemaal op schoot en dient als servet. Er staan schalen op tafel met verschillende rauwe groenten en fruit zoals tomaten, meloen en druiven. Op een krant ligt een groot Turks brood. Er staat een schaal met dunne yoghurt en

een schaal met spaghetti met olie, zout en sambal. "Heeft mijn moeder zelf gemaakt," vertelt een dochter trots. "De spaghetti is in de zon gedroogd." De yoghurt, die meer op karnemelk lijkt, wordt per lepel 'gedronken'. Ieder heeft een eigen lepel maar geen eigen bord. De familie eet direct uit de schalen. Dit geeft een gevoel van verbondenheid. Ik krijg wél een bord, uit respect voor mijn eetgewoonte. De gastvrouw eet mee van wat ik heb opgeschept.

Eten met je vingers

Het eten met je vingers pakken uit de gemeenschappelijke schalen geeft nog een groter gevoel van saamhorigheid. Op deze manier de maaltijd gebruiken, geeft ook meer contact met het voedsel zelf. Eten met je handen betekent dat je nog een zintuig mee laat doen, namelijk je tastzin. Zo kun je de textuur en de temperatuur van het gerecht voelen voordat het in je mond komt. Van veel gerechten worden eerst balletjes gedraaid tussen de vingers. Dit betekent lang contact waardoor het eten op lichaamstemperatuur komt. Dit hoeft dan niet meer in de slokdarm te gebeuren. Ik ga er van uit dat je voeding op lichaamstemperatuur het beste kunt proeven. Te koude gerechten hebben minder smaak, met te hete gerechten gaat je aandacht naar het afkoelen van het eten.

Het deksel op je neus

In sommige Afrikaanse landen uiten vrouwen hun ontevredenheid over hun echtgenoot via het deksel op de pan die ze hem serveert. Er bestaan verschillende deksels waarop symbolen zijn afgebeeld die een waarschuwing geven of meteen als hulpvraag dienen bij de gemeenschap. Daar haar echtgenoot met

alle mannen van de clan eet, is iedereen op de hoogte van hun huwelijksproblemen. Een Angolees spreekwoordendeksel brengt de boodschap over: 'Ik zal je de waarheid (ananas) zeggen, zonder je te kwetsen (nsakabesjes). Je bent gierig (kippenkop) en grillig (wortels van een kolaboom). Maar let wel, je hebt de bruidsprijs (jeneverkruid) en het zal niet meevallen mij door een ander te vervangen (vrouw kijkend naar de gevel van een huisje)'. Een Kongolees spreekwoordendeksel vertelt: 'Vroeger was je een brave jongen, maar je bent veranderd (een rechte en een kromme hanenstaart). Ik kan niet verzwijgen (zeeschelp) dat je dingen doet die niet door de beugel kunnen (een stuk hout). Wanneer je mij niet wilt verliezen, moet je oppassen. Uiteindelijk zijn er genoeg andere mannen die mij willen hebben (palmnoot). Laten we de problemen echter positief benaderen want man en vrouw moeten elkaar helpen: met één armband kun je niet rinkelen!'

Identiteit

De keuken geeft mensen in verschillende culturen nog een groepsidentiteit. Zo leren Chinese kinderen de verschillende streken van hun land te onderscheiden volgens een geografische indeling in smaken van de verschillende keukens.

Buitenlandse mensen in Nederland zijn trots op hun nationale gerechten. Nog een smaakvolle herinnering: Het is Ramadan. Buiten wordt het donker en binnen de tafel gedekt. Uit de kleine keuken komen vijf vrouwen die daar zittend op het zeil het eten hebben bereid. Er komt van alles op tafel, zoals reepjes ijsbergsla, tomaten, gebakken paprika's, pepers in het zuur, Turkse kaas, gekookte eieren en de trots van de vrouw

Denfo Gerstdeeg met pittige tomatensaus en yoghurt

Afrikaans kerstontbijt voor 4 personen

Wanneer er iets te vieren valt, wordt dit gerecht in Ethiopië en Eritrea 's morgens samen uit één schaal gegeten. Bijvoorbeeld wanneer er een kindje is geboren.

300 gram gerstmeel
1400 ml water
zeezout naar smaak
150 gram boter
1 eetlepel tomatenpuree
2 theelepels honing
1 theelepel kardemompoeder
zwarte peper naar smaak
1 dl volle yoghurt

Gerstmeel minimaal een half uur laten weken in het water. Zout toevoegen aan het weekwater en onder regelmatig roeren aan de kook brengen. Al roerende laten inkoken tot een dikke, plakkerige pap. Boter smelten. Een klein beetje gesmolten boter in een grote kom of hoge schaal doen. Gerstdeeg in de kom met boter doen. Kom zodanig draaien dat de buitenkant van het deeg ingevet wordt en als een losse bal in de kom ligt.

Tomatenpuree, honing, kardemom en peper aan de boter toevoegen. Deze botersaus over de gerstbal schenken. Hou een klein beetje achter voor garnering. Yoghurt langs de rand van de kom over het deeg schenken. Het laatste beetje saus over de yoghurt druppelen.

Neem ieder een eigen lepel en eet samen uit de schaal.

des huizes: traditionele Turkse yoghurtsoep. Het bestaat uit graan, ik denk gerst, water, yoghurt, munt en zout. "Je moet eerst de yoghurtsoep maken. Die moet je heel goed roeren. Mijn dochter kan het niet," vertelt ze spijtig. "Daarna de gedroogde munt bakken in boter en toevoegen aan de soep." En natuurlijk krijg ik van alles mee wanneer ik

weer naar huis ga: ingevroren yoghurtsoep, gedroogde munt en Ramadankoekjes. Ze zegt dat ze ook van stampot houdt en kust me drie keer."

Trots en afkeer

Trots zijn kan een andere kant hebben zoals bijvoorbeeld neerkijken op een lagere klasse

of kaste. In China houden mensen van een gegoede kaste hun kom waaruit ze eten verder van hun mond. Zo willen zij laten zien dat voedsel voor hen geen prioriteit heeft en geen doel op zich is. Het zijn de gulzigaards uit de lagere bevolkingsgroepen die de kom aan de mond houden en de rijst al schrokken naar binnen schuiven. Rijst is een es-

sentieel voedingsmiddel. Dat blijkt uit het Chinese 'Sik Fan', eet smakelijk, dat direct vertaald 'eet je rijst' betekent. Desondanks geven de mensen van een hogere sociale afkomst er de voorkeur aan geen rijst te eten omdat dat basisvoedsel is. Zij verkiezen meer subtiele en gevarieerdere gerechten. De rijst wordt als laatste opgediend. Wanneer iemand de rijst laat staan betekent dat dat hij lekker en voldoende heeft gegeten. Deze tafelmanieren versterken de band tussen personen met dezelfde status.

De Newar uit India en Nepal eten gerechten die in water zijn gekookt, zoals rijst, maïspap en linzensoep, alleen binnen in de familiekring. Op deze manier zijn ze er zeker van dat het eten door een familielid en binnenshuis is bereid, zodat het niet bezoedeld kan zijn door indiscrete blikken van de lagere kasten. Dit voorbeeld geeft aan dat de Newar ervan uitgaan dat water door sferen beïnvloed kan worden. Daar hadden zij blijkbaar de onderzoeken van Masaru Emoto niet voor nodig. Het geeft ook aan hoe belangrijk het is, om in een goede sfeer voedsel te bereiden en de maaltijd te nuttigen. Niet alleen omdat jijzelf met je gemoed je spijsvertering kan beïnvloeden, maar ook omdat het eten zelf beïnvloed kan zijn, en je zo de emoties nog eens binnen krijgt.

In West-Afrika waar men met de handen eet uit gemeenschappelijke schalen geldt als regel dat men elkaar tijdens het eten niet aankijkt. Het wel aankijken van iemand betekent dan dat je vindt dat diegene te veel of te snel eet. Er wordt verwacht dat iedereen zich beheerst, zijn eetlust op een waardige manier weet te temperen. Zo kan er gezelligheid en vreugde om de gezamenlijke maaltijd ontstaan.

Individueel en mondialer

Je zou kunnen zeggen dat sociale regels aan tafel ons de mogelijkheid bieden om een zekere afstand te nemen tot eten, tot materie en tot onze eigen begeertes. Hiermee zouden we een vredige sfeer kunnen creëren van waaruit we voedsel, tijd en gespreksonderwerpen kunnen delen. Menselijke organen zijn heel gevoelig en reageren op sferen en fijnstoffelijke substanties. Dit verklaart waarom het zo belangrijk is om in een goede sfeer te eten omdat ook deze sfeer verteerd wordt en ons voedt.

In onze menselijke ontwikkeling zien we dat we, vooral in het Westen, steeds individueler zijn geworden. Zo zijn traditionele recepten en tafelmanieren niet meer zo belangrijk. We willen zelf uitmaken wat we eten, waar, hoe laat en met wie, zonder onderscheid te maken in klasse, geloof of huidskleur. We zijn trots op onze individuele prestaties (een zelf gecreëerd nieuw stampotrecept) en minder op die van de groep waartoe we behoren (de standaard andijviestampot). Daarmee

is ook de dankbaarheid voor de maaltijd, het stiltemoment vooraf en het elkaar een goede bekomst wensen verwaterd. Dit komt mede door de manier waarop we dit beleefden: als een onvrij groepsgevoel.

Met het loslaten van traditionele tafelgewoontes zien we dat mensen gehaast gaan koken. Ze gaan weer gulzig eten, niet meer uit angst voeding te kort te komen, maar uit een gevoel niet genoeg tijd te hebben. Ze hebben hun gedachten bij de moeilijke zaken van de dag of laten hun aandacht vangen door de televisie met het bord op schoot.

Oprechte aandacht

Ik vind het van belang dat we het doel en de geschiedenis van onze tafelmanieren begrijpen en de vorm aanpassen aan deze tijd, aan je eigen innerlijke behoeftes. Zoek of verzin iets dat bij jouw omgeving, jouw gezin past, waarbij je voorafgaand aan de maaltijd tot rust komt. Iets dat je in een vredige, dankbare stemming brengt en waardoor je oprechte aandacht hebt voor het eten en elkaar. Zo hebben antroposofen de gewoonte om vooraf aan de maaltijd samen een tafelspreuk op te zeggen. Hierbij houden de tafelgenoten elkaars handen vast en kijken elkaar een ogenblik vriendelijk aan. Dit voedt zowel het gevoel van verbonden zijn als de spijsvertering. Maar het maakt ook de weg vrij voor een intuïtieve ontwikkeling om je voedselkeuze en de hoeveelheid die je eet persoonlijk te kunnen afstemmen. ■

Antroposofische tafelspreuk

*Aarde droeg het in haar schoot.
Zonlicht bracht het rijp en groot.
Zon en aarde die ons dit schenken,
dankbaar zullen we aan u denken
En de handen niet vergeten,
die samen zorgden voor dit eten*

*Literatuur: Kinderen van deze wereld
- Martine en Caroline Laffon, ISBN10:
9060976096*

Inge Schwagermann nam een jaar geleden afscheid van het bestuur van de BD-Vereniging om met haar man Marcel van Sitteren en zeven vrachtwagens naar Zweden te vertrekken. Inge vertelt hoe het is om in een nieuw land een nieuw bedrijf op te bouwen.

Tekst en foto's: Inge Schwagermann

Wij wonen nu ongeveer acht maanden in Tollarp in Zuid-Zweden, bij Kritianstad ongeveer 100 kilometer ten noorden van Malmö. We hebben ons hele landbouwbedrijf met ons meegenomen, maar het was onszelf niet helemaal duidelijk wat dat nu eigenlijk inhield, dat landbouwbedrijf dat we hebben meegenomen. Ja, natuurlijk, fysiek gezien waren het zeven vrachtwagens met machines, kisten en huisraad en zelfs wat producten en plantgoed. Maar de grond en herinneringen aan de teeltseizoenen hebben we achtergelaten. Dat vonden we allebei moeilijk, ook al hadden wij slechts 4 jaren een vollegrondsgroenteteeltbedrijf gehad. Dat bovendien een huurbedrijf was. Vooral het idee dat we 'de grond achterlieten met zichzelf' vonden we moeilijk. We hebben ons in 4 jaar tijd enorm met ons eerste landbouwbedrijf in Lelystad verbonden, merkten

we. Maar de geestelijke verbinding met de aarde hebben we wel mee kunnen nemen.

We bedoelen dit niet sentimenteel maar we houden van de aardebodem, bewerken haar en genieten van wat ze opbrengt aan ons. Wat dat betreft ervaren we nu hetzelfde op landbouwgebied, maar dan in Zweden. In feite is onze bewuste wijze van werken het enige dat we ons nieuwe bedrijf kunnen aanbieden. We zijn gewend om in alle kleine handelingen bewustzijn te leggen door er simpelweg 100% bij te zijn bij wat we doen. Zo trainen we ons zelf en tegelijkertijd voorkomen we ongelukken en ineffectief werken. We willen veel meer doen om een gezond BD-bedrijf te kunnen zijn, maar voelen hiervoor nog niet veel ruimte. Dit bedrijf delen we met een andere familie, die ook eigenaar van de grond is. Daardoor zijn we niet geheel vrij om op BD-gebied te investeren in het bedrijf.

Wij werken intensief samen met de familie Nilsson, die een biologisch melkveebedrijf heeft. Peter, de boer, heeft 130 hectare land en 85 melkkoeien. Wij gebruiken ongeveer 25 hectare van zijn land voor akkerbouw en groenteteelt en betalen hier een vergoeding voor. Hierdoor hebben we met twee families een gemengd bedrijf gecreëerd en kunnen we elkaar helpen waar nodig. Economisch gezien zijn we twee onafhankelijke bedrijven maar ecologisch gezien hebben we elkaar nodig. Het gemengde karakter is een

enorm belangrijk element. Dit hebben we in Nederland altijd gemist, maar nu is het dus volop genieten op dit punt. Ons gezamenlijke bedrijf heeft een volledig bedrijfseigen kringloop. De koeien krijgen alleen bedrijfs-eigen voer en wij wenden alleen eigen mest aan. Veel boeren in Zweden zijn eigenlijk vrij zelfvoorzienend ingesteld, maar dit gebeurt meer uit gewoonte dan vanuit visie. Oorspronkelijk waren veel bedrijven gemengd en omdat de landbouw nooit een grote vlucht heeft genomen in Zweden, heeft er ook weinig specialisatie plaatsgevonden. Het land importeert het grootste deel van het jaar groenten en fruit uit Europa. Eigenlijk jammer, want in het zuiden bevinden zich prachtige vruchtbare gronden waar alleen maar graan, aardappels, koolzaad of suikerbieten worden geteeld.

Wij wilden graag naar Zweden verhuizen, omdat we in dit land toekomst zien voor ons bedrijf. In Nederland konden we ons bedrijf niet economisch en sociaal verantwoord voortzetten en het lukte niet om binnen redelijke termijn een geschikte andere plek te kopen.

Het klimaat in Zuid-Zweden is zeer geschikt voor groenteteelt, er is een grote binnenlandse vraag en er is nog heel veel bij te dragen aan de hele biologische en biologisch-dynamische sector. Dat daagt ons uit ! Wij willen graag laten zien hoe een bedrijf kan gaan stralen als er geleefd en gewerkt wordt vanuit de antroposofie. Dit klinkt misschien

Boeren in Zuid-Zweden

wat apart maar we beleven dit doel echt zo. De uitgangspunten van de biologisch-dynamische landbouw ervaren wij als een sterke basis voor de keuzes die we maken voor onze boerderij. We hebben gemerkt dat het soms moeilijk is om samen te werken met een puur ecologisch gebaseerd veehouderij-bedrijf. De familie Nilsson zit te denken aan uitbreiding van de veestapel en wil daarvoor een ligboxenstal aanbouwen. Precies wat wij dus niet nodig hebben, namelijk drijfmest van koeien zonder hoorns. We hebben een goede relatie met elkaar en deze kwestie dan ook besproken. Jammer genoeg begrijpen ze niet goed wat er mis is met drijfmest, want volgens hen zitten er goede mineralen in en bovendien gebruikt iedereen het altijd al zonder problemen. Wij herkennen hierin ook de Zweedse cultuur.

Wij willen graag laten zien hoe een bedrijf kan gaan stralen als er geleefd en gewerkt wordt vanuit de antroposofie

De cultuur in dit land is veel minder bewust ontwikkeld dan de Nederlandse cultuur. Het zélf nadenken over kwesties in je bedrijf is niet gewoon. Voor ontwikkelingvraagstukken gaat men naar adviesbureaus. Men legt in zekere zin de verantwoordelijkheid voor de oplossing daar neer. Adviezen van gerenommeerde adviesbureaus en vooral overheidsinstellingen zijn voor de Zweden heel belangrijk. Wij hebben de indruk dat het ontwikkelen van biologisch-dynamische landbouw hierdoor lastiger gaat. Immers, de eigen inzet en een onderzoekende basishouding ontbreken.

Er zijn in Zweden twee biologisch-dynamische centra, namelijk één in Järna en één in Höör. Järna ligt 600 km van ons vandaan, dus dat is niet echt praktisch, maar Höör ligt een stuk dichterbij. Daar is ook een klein BD-winkeltje waar we onze levensmiddelen kopen. Heel veel producten zijn afkomstig uit Nederland, dat valt op. In de landbouw zien we overigens heel erg veel terug van Nederland. Niet de bouwplannen en wijzen van verkoop, maar wel de machines. Sorteertlijnen en bewaarapparatuur: allemaal Hollands. Nederland heeft een goede naam. De Nederlanders die naar Zweden emigreren zijn vaak sterk ondernemend en blazen leven in de brouwerij. Dat waarderen de Zweden. Maar de Zweedse cultuur is ook zeer voorzichtig aangelegd en is eigenlijk bang voor nieuwigheden. Een keer gebeurde het dat een zakelijke relatie over ons navraag deed bij een collega omdat wij met hem samen wilden werken. Maar die collega antwoordde dat hij zich geen zorgen hoefde te maken en ons gerust kon vertrouwen, 'want we waren immers Hollanders'. Dat we Hollands

zijn is dus een voordeel voor ons immigratieproces.

In Zweden is net als in Nederland een vereniging voor biologisch-dynamische landbouw en er is een controleorganisatie die Demeterbond heet. Er zijn ongeveer 37 bedrijven Demeter gecertificeerd. Wij zijn lid geworden van de vereniging en wij zijn ons aan het inlezen in wat er in ons nieuwe thuisland op BD-gebied speelt. We hebben jammer genoeg nog geen netwerk van mensen om ons heen gevonden die bezig zijn met biologisch-dynamische landbouw. Het kost hier veel moeite om in contact te komen met gelijkgestemden omdat ze zo dun gezaaid zijn! De afstanden zijn groot, en er is geen echt actief verenigingsleven. Mijzelf kennende zal ik daar komende jaren wat verandering in proberen te brengen. ■

Naar een spiritualiteit met

'Veel ecologische boeren hebben ook een spirituele verhouding met hun bedrijf en hun grond'

Wim Goris schreef in Dynamisch Perspectief nummer 1 van 2009 het artikel 'Naar een spiritualiteit met modderige handen', een zoektocht naar de verhouding tussen landbouw, BD en religie. Hij riep lezers op om te reageren. Al schoffelend tussen biologische groente, denkt hij na over de reacties die hij kreeg.

Tekst: Wim Goris

Twee dagen per week, op woensdag en op zaterdag, neem ik vroeg de bus van Leiden Station richting Leimuiden. Op een kaarsrechte polderweg ontvouwt het Groene Hart zich als een open boek. Links en rechts zie ik weilanden, aan de horizon staan silhouetten van boompjes op een rij, kerktorentjes en molentjes in het blauwe ochtendlicht. Koeien alom en grote trekkers waarvoor de bus moet uitwijken. Vanuit het westen nadert mijn bus het nieuwe dijklichaam van de HSL die een paar kilometer naar rechts uit de tunnel naar boven kruipt. Links ligt het dorp Nieuwe Wetering. Daar was vroeger het BD-bedrijf 'De Vier Jaargetijden' gevestigd, opgericht door Willy Schilthuis. Roelofarendsveen ligt dubbel verschanst, achter de HSL en de A-4. Na een klein halfuur lopen kom ik aan bij biologische kwekerij Eko-Logisch.

modderige handen? – reacties

Eko-Logisch is het enige biologische bedrijf in Roelofarendsveen en David Luijendijk is ook de enige groentekweker tussen de tulpenbroeiers en plantenkwekers. Op anderhalve hectare teelt David vollegrondsgroenten zoals sla, venkel, groenselderij, pompoezen en spinazie. Uit de onverwarmde kas van 0,3 ha. komen raapstelen, snijbonen, sperziebonen, rucola, tuinkruiden en groenten in voor- en naseizoen. Half mei ben ik daar begonnen: twee dagen per week tot aan het eind van het seizoen. Elke werkdag weer verbaas ik mij over de combinatie van de planmatige benadering van het werk, de ongewisse gang van de natuur, de prachtige kroppen sla die het land kan opleveren, wat er als groenafval blijft liggen en de expertise van de kweker.

Ik voel me steeds opgewekt als ik een bed spinazie ga inzaaien, als ik kniel om de sla of de groenselderij te snijden of als ik mijn hand uitstrek om de snij- en sperziebonen zonder breuk te plukken. Het werk heeft richting en het komt er op aan wat je doet of niet doet. Ik vind het soms wel vermoeiend, maar ik ga als een ander mens terug naar Den Haag.

Onkruid wordt met de schop verwijderd of met de hand gewied. Al schoffelend probeer ik de reacties die ik op mijn artikel heb gekregen een plek te geven in mijn zoektocht naar de verhouding tussen landbouw, BD en religie. Ik ben niet de eerste en de enige, die daarmee worstelt, blijkt uit een citaat uit het boek Boeren met Smaak – biologische

pioniers met hart en ziel (Jacob de Hoop, Yt-sen Kooistra (ed.), uitg. Penn, 2008). Hierin zegt Hessel Bouma, een melkveehouder die in 1981 omschakelt naar BD: "Ze deden alsof Rudolf Steiner het beter wist dan de Schepper. Ik hield me maar bij de Schepper zelf." Bij het wieden blijft de vruchtbare veengrond als verf aan m'n vingers zitten, dus met die 'modderige handen' uit het vorige artikel zit het nu wel goed. David gebruikt geen kunstmest en geen chemische bestrijdingsmiddelen. Er komt geen koeienmest op het perceel en er is zelfs geen composthoop. Groenbemesting is voldoende in het veen. Trouwens, in heel Roelofarendsveen is geen koe te zien, hooguit een paar hobbyschapen en -geiten. Het veen lijkt zich niet te lenen voor een gemengd bedrijf.

*'Ze deden alsof
Rudolf Steiner het
beter wist dan de
Schepper. Ik hield
me maar bij de
Schepper zelf'*

Oogstdienst

Eén van de reacties op het artikel kwam van ds. Margreet Klokke, predikant van de Kloosterkerk in Den Haag. Zij legde november 2006 in een preek een kiem voor het vraagstuk dat ik heb willen uitwerken: de mens heeft een taak om de aarde te bewerken en te bewaren. Ze zei toen:

"Oogsten is zoiets als winkelen, als je in de stad woont. Veel mensen, vooral onder de jongsten, hebben misschien geen idee hoe het graan groeit waar hun dagelijks brood van gebakken wordt. De natuur komt ver van je af te staan, in een omgeving als deze. Dat geeft een oogstdienst iets geforceerds, aan de ene kant. Aan de andere kant is het misschien wel des te meer nodig om de oogstdienst te vieren", zei ds. Klokke. "Om niet te vergeten waar wij van leven. Appels, peren, druiven..... wie zou ze kunnen maken? De mens kan huizen bouwen, straten aanleggen, auto's fabriceren en vliegtuigen de lucht in laten vliegen. Maar zoiets eenvoudig als een ui maken, of een wortel? Nog geen grassprietje kan er uit zijn handen komen. Wat er werkelijk toe doet, is voor hem gemaakt." Daarom is het goed om een oogstdienst te houden, aldus ds. Klokke. "Om behoeft te worden voor zelfoverschatting. Je te realiseren waar je van leeft. En wie je bent: een schepsel, als de vruchten van het veld. De mens heeft daarbij nog een taak: om de aarde te bewerken en te bewaren." (ds. Margreet Klokke, Oogstdienst 12 november 2006 in de Kloosterkerk, Den Haag)

Religieuze plantenteelt

Hans van Asseldonk reageerde ook. Zijn achtergrond is Algemene en Regionale Landbouwkunde (Leeropdracht 1982 aan de WUR). Hij stuurde mij zijn nog ongepubliceerde verhaal *Alma – Pelgrimage naar de bron van de spirituele landbouw* (concept 1996). Het gaat over een ongenoemd iemand die zichzelf plantenteler noemt. In de bibliotheek bestudeert hij alchemistische literatuur. Uiteindelijk besluit hij niet in boeken, maar in de levende natuur op zoek te gaan naar levensprocessen en naar de vermeende invloed van bereidingsstechniek op de voedselkwaliteit. Deze 'beking' brengt hem op een bekende pelgrimsweg door Frankrijk en Spanje. Onderweg ontmoet hij in tuin en keuken mensen, die geloven in zelfheiliging door voeding. Zo komt hij terecht bij Alma, een 'kruidenvrouw' die hem de weg wijst. Uiteindelijk realiseert hij zich dat de 'oplossing' is te vinden in de religieuze plantenteelt van zijn eigen tuin. Met religiositeit bedoelt hij een actieve verbinding tussen de ziel (interne bewustzijnservaring) en de natuur/tuin (externe bewustzijnservaring): "Het zal steeds om natuur en ziel tegelijk moeten gaan". Zijn pelgrimage is voorbij.

Ik vind het een erudiet, rijk en indrukwekkend geschreven verhaal. De verhaallijn doet mij denken aan *De Alchemist* van Paulo Coelho, verschenen in 1988. Volgens mij verdient 'Alma' een breed lezerspubliek en een uitgever. Zelf heb ik mijn werk in Roelofarendsveen overigens niet als pelgrimstocht gezien, maar eenvoudig als werk, bij al die ideeën en gedachten.

Composthoop als altaar

Nog een reactie kwam van Guurtje Kieft. Zij geeft cursussen in de Zonnetuin in Alkmaar. Op haar uitnodiging bezocht ik in Den Haag, in het Studiecentrum voor Antroposofie, haar lezing 'Biologisch-Dynamische Landbouw – een hedendaagse inwijdingsweg'. Hemel en aarde opnieuw verbinden, dat is de opdracht van de mensheid op weg naar 2012 – stond in de aankondiging. Er was een behoorlijke opkomst en Guurtje was blij en zenuwachtig tegelijk over de kans die zij kreeg om haar verkregen inzichten uiteen te zetten in de Riouwstraat, door velen toch gezien als toonaangevend in antroposofisch Nederland. Haar tuin in Alkmaar ervaart zij als ontmoetingsplaats van de geestelijke wereld en de natuurwezens, de composthoop is daarbij haar 'altaar'.

Guurtje ziet af van het gebruik van de oorspronkelijke BD-preparaten, waar altijd een dierlijke component onderdeel van uitmaakt. Zij gebruikt daarentegen uitsluitend plantaardige preparaten. Guurtje legde uit dat zij in het geheel niet afwijkt van de wezenlijke toepassing van de preparaten, zoals Steiner dat geschouwd heeft. Zij stelt dat de BD-wereld internationaal de diepste betekenis en de ware verbinding mét de geestelijke krachten nog niet ziet. Het dier speelde aanvankelijk mee als zijnde bemiddelaar tussen het plantaardige en de kosmische krachten. Dat is nu echter al enige tijd niet meer mogelijk. De geestelijke werelden vragen nu onze astrale krachten, onze eigen zielenkrachten en hoger bewustzijn, aldus Guurtje.

Ik heb respect voor Guurtje Kieft's kennis en ervaring maar ik herken mijzelf niet in

haar rechtstreekse ingevingen vanuit geestelijke werelden, alsof het een na te volgen autoriteit buiten mijzelf betreft. Ik ben juist op zoek naar inzicht en verbinding in mijn dagelijkse bezigheden, met mijn modderige handen.

Bio en BD

Ook een reactie van Liliane van Roon uit Den Haag. Liliane, oud-studente van de BD-opleiding Warmonderhof. Zij ging in op het door mij geopperde verschil tussen biologisch en biologisch-dynamisch:

"... Natuurlijk; in de BD-landbouw is er meer de nadruk op het voeden van juist de bodem, en daar wordt zeker een grote spiritualiteit in zichtbaar, maar ik weet niet of je daarom kunt stellen dat de biooer de aarde alleen 'gebruikt'. Misschien is dat in veel gevallen wel zo, maar ik denk dat een hoop ecologische boeren ook een spirituele beleving en verhouding hebben met hun bedrijf en hun grond. Ze kiezen vaak voor 'bio' omdat de BD hun net wat te ver gaat wat betreft regelgeving; BD is economisch niet altijd een haalbare kaart. Daar komt nog bij dat je je onwijs moet verdiepen in allerlei ingewikkelde principes die op sommige mensen ook nog eens te dogmatisch overkomen. Het is dus niet voor iedere boer weggelegd; maar dat wil niet zeggen dat deze boeren daarom een minder spirituele verbinding met hun bedrijf hebben. De boeren van de Eemlandhoeve gaven aan door middel van voeding 'verbinding' te zoeken met hun omgeving; liever gezegd, uitwisseling te laten ontstaan tussen 'stad' (consument) en 'platteland' (producent). Dit vind ik ook een vorm van 'spiritualiteit'. Die van

mens tot mens. Ze hebben het helemaal niet gehad over hun spirituele verbinding met hun land of bedrijf, maar dat wil niet zeggen dat die er niet is."

Verbinding tussen hemel en aarde

Als ik de ontvangen reacties teruglees en ik voeg mijn eigen bescheiden werkervaring toe, dan moet ik mijn oorspronkelijk beeld herzien. Het is niet zo eenvoudig dat de bio-boer gericht is op de markt en de BD-boer op de grond. De bio-boer kan eenzelfde gevoel van zorgzaamheid voor de grond hebben als zijn BD-collega. Bio zie ik als de natuurlijke kern van de BD. Alle belangstelsingsrichtingen kom je daar tegen. De ene boer heeft meer met klanten, de ander met productie, of dieren. Of grond.

Het specifieke van de BD zie ik in het deel dat wij 'Dynamisch' noemen. 'Dynamisch' is voor mij een zielsmatige betrokkenheid die begint bij de kosmos (het onstoffelijke) en eindigt bij de grond. De dynamische teeltwijze maakt een BD-product niet zichtbaar of meetbaar beter dan een bio-product. Het gaat om onzichtbare en voor mijn part onmeetbare levenskrachten. Als part-time bio-agroseizoenwerker kan ik daarvoor een religieus bewustzijn ontwikkelen. Iedere praktiserende BD-boer heeft ervaring met de groei van gewassen en invloeden vanuit de natuur en de kosmos. Met die ervaring kan hij een bijdrage leveren aan de verdere ontwikkeling van een bewuste verbinding tussen hemel en aarde. Dat werkgebied is volop aan de gang, denk ik. ■

"Nog geen grassprietje kan er uit zijn handen komen. Wat er werkelijk toe doet, is voor hem gemaakt."

Dwarskijken op Darwin

Andries Palmboom

2009, het Darwin-jaar. Jan Diek van Mansvelt schrijft het boek 'Dwarskijken op Darwin'. Andries Palmboom las het.

Dwarskijken

Dit is de lijn van het betoog: Darwin leefde in de negentiende eeuw, toen het door kerk aangegeven wereldbeeld steeds minder voldeed. Op basis van onderzoek en natuurwaarneming werd daar een wereldbeeld tegenover gezet van logica en rationaliteit. In het leven van Darwin zelf voltrekt zich die omslag niet zonder innerlijke worsteling. Door Darwin's evolutietheorie sidderden decennialang de gevestigde (geloofs)overtuigingen op hun grondvesten. Inmiddels is de evolutietheorie de gevestigde theorie geworden. Waag het niet om daar kritische kanttekeningen bij te plaatsen! Eigenlijk is dat een teken, dat het ene geloof is ingeruild voor het andere geloof.

Toch zijn er in de loop van de tijd scherpe waarnemers en oorspronkelijke denkers geweest, die kanttekeningen plaatsten bij Darwin's verklaringen of ze in een relativiserende context zetten. Jan Diek noemt dat 'dwarskijken'. Het boek gaat over het 'dwarskijken' van achtereenvolgens: H.J. van den Berg, P.J. Kipp, Louis Bolk, Jos Verhulst, Adolf Portmann, Lynn Margulis, Joan Roughgarden, Eva Jablonka, Marion Lamb en Arie Bos.

Toegankelijk

Het boek heeft een toegankelijke opzet. De persoonlijke intermezzo's van Jan Diek dragen daar zeker aan bij – niet alleen omdat ze het lezen 'sappig' maken. Jan Diek maakt in zijn intermezzo's vooral duidelijk, dat de persoon van de wetenschapper niet los staat van de resultaten van zijn onderzoek. Overigens is het boek voor de leek (d.w.z. voor *mij* als leek!) vanwege specialistische biologie

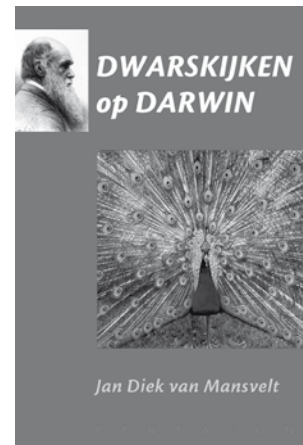
of exacte kentheoretische noties niet altijd makkelijk te lezen. Anderzijds vermoed ik, dat ware (?) wetenschappers het te gemakzuchtig geschreven vinden. Wie voert er nu zoiets banaals ten tonele als de ontwikkeling van de tramwegen, zoals P.J. Kipp doet, om daarmee een licht te werpen op de oer-ontwikkelingen van de evolutie?! Noem je dat wetenschappelijk? Mij, als leek, trof dat juist als een verrassend originele en speelse benadering – zeer beeldend.

B(arst)D(enken)

Al met al een interessant en blik-verruimend boek, dat in het teken staat van waarheidsvinding en passende theorievorming – nogal abstract, niet zweverig, maar met lekker heldere denklijnen. Maar wat is nu het bruggetje naar BD?

Daarover drie gedachten:

- Evolutie gaat in feite over erfrelijkheid en ontwikkeling, een centraal thema in de BD. Dat wordt concreet in veredeling en fokkerij. Uit het wetenschappelijke 'dwarskijken' doemen onstoffelijke noties op, die bepaalde BD-praktijken ondersteunen, bijvoorbeeld het ontwikkelen van landrassen.
- Darwin's theorie vormde barsten in de gevestigde orde. Jan Diek's 'dwarskijken' heeft op zijn beurt weer vat op barsten

in Darwin's evolutieleer. Ook het wereldbeeld, dat aan de basis ligt van de biologisch-dynamische landbouw, knaagt aan de gevestigde landbouw-denkebeelden. Ik stel voor dat BD'ers daar hun eigen woord voor bezigen: BarstDenken.....waarheidsvinding, niet zweverig, maar op zijn eigen manier met lekker heldere denklijnen.

- In de BD gaat het begrip 'bedrijfsindividualiteit' over de wisselwerking tussen grond en gewas aan de ene kant en de bewerker aan de andere kant. Dat maakt, dat BD-producten karakter tonen. Geldt voor wetenschap iets soortgelijks? 'Wetenschapsindividualiteit' – afhankelijk van de wisselwerking tussen wetenschapper en zijn onderzoeksterrein? Noem je zoiets 'wetenschap met karakter'?

Tekst: Oebele van der Lei

Op 21 augustus 2009 is Minne Schulting overleden. Hij was bekend als oprichter in 1981 en eerste boer tot 1996 op de Noorderhoeve in Schoorl. Minne werd geboren in het oosten van Friesland, in de Friese Wouden, op 3 december 1944. Als kind was hij stil en liefst op de heide en viste in de Tjonger. Later bleek hij muzikaal en hij voetbalde veel. Het was een boerenomgeving waarin hij opgroeide, via een plank kwam hij over de sloot om op het erf van de boerderij ernaast te komen. Helpen op de boerderij werd een vanzelfsprekendheid en hij leerde ook al jong handmelken. Na de HBS studeerde hij op de Hogere Bosbouw en Cultuurtechnische School in Arnhem en leerde zo via stages de moderne landbouw en landchapsinrichting kennen.

Toen hij in Doornspijk bij de gemeente werkte leerde hij de ideeën van Louis le Roi kennen en daarna de biologisch-dynamische landbouw (via Willy Schilthuis) en de antroposofie. Dit gaf hem de beelden die hij tot dan gemist had voor een vermenselijking van de landbouw. Hij

In memoriam Minne Schulting Hard werken, vroeg opstaan, koeien melken en in de natuur zijn

werd actief lid van de BD-Vereniging en dat bleef hij zijn hele leven. Met zijn vrouw Anneke en hun twee kinderen kocht hij een huisje met wat land achtereenvolgens in Zwagerbosch en Tijnje. Voor hem werd steeds duidelijker wat hij eigenlijk zou willen: een boerderij van de grond af aan opbouwen en niet vanuit de tekenkamer ontwerpen. Hard werken, vroeg opstaan, koeien melken en in de natuur zijn.

Via een advertentie in Vruchtbare Aarde (destijds het ledenblad van de BD-Vereniging) leerden ze de jonge antroposofische huisarts Maarten Reder in Bergen (NH) kennen. De heelheid van een boerderij wilden ze therapeutisch en pedagogisch inzetten. Dus verhuisden ze naar Bergen om de start van een boerderij voor te bereiden. Eerst werd er begonnen met een antroposofisch Therapeuticum. Er waren handen tekort, maar Minne bouwde heel handig en mooi.

Het was inmiddels 1981 en economisch werd het minder gemakkelijk. Toch wisten ze veel vrienden te vinden voor de plannen en werden boerderij met erf en het eerste land gekocht door de daarvoor opgerichte stichting De Brink. Het initiatief sloeg aan en voor veel mensen was het meewerken op de boerderij een keerpunt in hun leven. De Noorderhoeve pionierde als een van de eerste boerderijen met zorg en landbouw. Verder werd de boerderij bekend door de vele werkweken voor schoolkinderen.

Minne was een oneindig optimistische man met name financieel, hij was al die tijd penningmeester van De Brink en hield nauwkeu-

rig de boeken bij. Minne ontlokte de beste krachten aan mensen. Het wat koppige optimisme van hem was heel aanstekelijk, zonder dat was het begin nooit gelukt. Op de Noorderhoeve ontstond een hechte gemeenschap. Een gemeenschap waar ook ruimte was voor bezinning, muziek en zang en het kleine kerstspel uit Oberpfalz. Ook waren er altijd mensen welkom met een initiatief, want Minne zag alles in grote samenhangen. Hij maakte ruimte, bood veiligheid en dat creëerde meer en meer leven in de vorm van planten, dieren en mensen op de boerderij.

In 1992 scheidde Minne van zijn vrouw en uiteindelijk concludeerde hij dat hij op de Noorderhoeve plaats wilde maken om ruimte te bieden voor de professionalisering van de zorg. Dat lukte in 1996 en hij vertrok naar Zuid-Afrika, met zijn tweede vrouw Brigitte Roth. In Witrivier ging hij weer biologisch-dynamisch boeren, nu in de indrukwekkende natuur van Afrika. Zeer klein beginnend, om zich vertrouwd te maken met de andere omstandigheden, vond hij een nieuwe uitdaging voor dezelfde impulsen. Gedwongen door zijn ziekte moest hij dit, met veel pijn, in 2008 opgeven. ■

Landbouw-conferentie in het Goetheanum

Met als thema *Christelijke impulsen in de landbouw* vindt van 3 tot en met 6 februari de jaarlijkse 'Landwirtschaftliche Tagung' plaats in het Goetheanum in Dornach, bij Basel. De ondertitel is: *Individuele ontwikkelingsmotieven voor mens en aarde*. Het woord 'Christelijk' staat hier als verwijzing naar specifieke kwaliteiten zoals liefde en compassie; waarden die in de wereldgeschiedenis in samenhang met Christus nadrukkelijk in de openbaarheid kwamen. "Een 'antwoord' op de vraag wat de aarde nodig heeft kan zowel liggen in de manier waarop we landbouw bedrijven als in de stemming van waaruit we de aarde verzorgen. [...] Dat is een individuele aangelegenheid," schrijven Nicolai Fuchs en Stefan O. Mahlich bij het programmaoverzicht. Een basis te vinden voor iedereen die - vanuit welke richting ook - wil werken aan duurzaamheid, vormt de uitdaging die de conferentie zichzelf stelt. Het programma is breed opgezet met lezingen, werkgroepen, kunstzinnig werk, muziek-, euritmie- en toneelopvoeringen. De lezingen zijn overwegend in het Duits maar worden simul-

taan in meerdere talen vertaald. Zie voor meer informatie onze website www.bdvereniging.nl onder 'agenda'.

Column over bijen

De afgelopen jaren heeft Jan Saal voor Dynamisch Perspectief een column geschreven over bijen. Hij wist zijn enthousiasme voor deze fascinerende bijenvolken mooi over te brengen. Maar toen hij voor de derde keer over zij werven schreef, dacht Jan: het is tijd voor iets nieuws. Vanaf nu schrijft hij een reeks columns over de landbouw cursus, zie pag. 11.

Eerlijke melkprijs voor Demeter-boeren

Eind oktober hebben de Demeter-melkveehouders op Warmonderhof in Dronten een eerste Rondetafel-gesprek georganiseerd met hun melkverwerkers, handelaren en winkeliers. Onderwerp van gesprek was de melkprijs in de keten van biologisch-dynamische boer tot consument. De Demeter-melkprijs is namelijk gekoppeld aan de gangbare melkprijs. De Demeter-boeren ontvangen bovenop de gangbare melkprijs een vergoeding voor de extra kosten die ze maken. Als de melkprijs voor gangbare boeren te laag is, dan krijgt de biologisch-dynamische boer automatisch ook te weinig voor zijn duurzaam geproduceerd product. Omdat Demeter-melkveehouders door de prijzenslag in pro-

blemen dreigen te komen, hebben zij de verwerkers en handel uitgenodigd om mee te denken over realistische en duurzame afspraken. Tijdens de bijeenkomst is onder andere gesproken over de mogelijkheden van kostenbesparing door efficiënter werken en over een transparanter en eerlijker prijsopbouw. Het eerste gesprek heeft direct opgeleverd dat samengewerkt gaat worden in transport en verwerking. Het versterken van de verbindingen tussen consumenten, winkelier, en producent is een van de actiepunten om de boeren een betere bestaanszekerheid te bieden. Meer informatie: Rienk ter Braake, Stichting Demeter, 0343-522523 of rienk@demeter-bd.nl

Sterren- en Planetenkalender

Voor de vijftiende maal geeft Liesbeth Bisterbosch de Sterren- en Planetenkalender uit. Vanaf het begin is het Liesbeths intentie geweest om met de kalenderplaten mensen te interesseren voor de schoonheid van de nachtelijke sterrenhemel en voor de spannende planetenlopen. Elk jaar zocht ze naar verbeteringen. En elk jaar werd hij mooier: meer platen, een betere horizonweergave, heldere nachtkleuren. De kalender van 2010 geeft extra aandacht aan de dierenriem. Voor elk sterrenbeeld van de dierenriem is een unieke kaart gemaakt. De Ram, de Stier, de

Tweelingen en vooral de Leeuw zien er bij het opkomen heel anders eruit dan bij het ondergaan. In 2010 krijgen de Vissen en de Maagd extra aandacht. De heldere planeet Jupiter bevindt zich het grootste deel van het jaar in het sterrenbeeld de Vissen, de gelige planeet Saturnus bevindt zich steeds bij de sterren van het hoofd en de borst van de Maagd. De Sterren- en Planetenkalender 2010 heeft 28 pagina's en kost € 19,50. Voor meer informatie en bestellen, zie www.liesbethbisterbosch.org/k10/k10_index.html of bel 030-69 21 444.

Mannetjes

Phileen Meertens heeft met haar man een biologisch-dynamisch akkerbouwbedrijf in Hensbroek. Deze column schreef ze voor Vrouwen van Nu, het ledenblad van de NBvP. Maar DP mocht hem ook plaatsen.

Mannetjes zijn erg handig. Zo heb ik een mannetje voor mijn computer, een mannetje die op het huis past, een mannetje voor de witlof en ik heb een mannetje waar ik de kippen

haal. Hij fokt prachtige raskippen en de hanen draait hij de nek om. Ik bestelde 16 hanen bij hem, niet omdat ik die dieren het leven wilde redden, maar ik wilde ze vetmesten op de tarwestoppel. Tijdens de tarweoogst vallen namelijk kilo's graan op de grond en kippen of hanen vinden die korreltjes moeiteloos.

Inderdaad deden mijn hanen wat van ze verwacht werd en ze aten zichzelf lekker dik. Ik had me voorgenomen om ze na een week of tien te slachten en verheugde me al op superkwaliteit biologisch scharrel-hanen-vlees. De hanen hadden vier hectare ruimte en een menu van biologische tarwe, wormen, insecten en groen. Mijn latente voornemens om ooit vegetariër te worden, werden op de lange baan geschoven; ik had nu stoppelhanen.

Maar ja, ze moesten nog geslacht worden. Eigenlijk vond ik dat ik het zelf moest doen. Een soort erekwestie naar mijn stoppelhanen. Ik had ze aangeschaft om ze op te eten. Dan moest ik ook voor het slachten mijn kop niet in het zand steken. Toch is een haan de pan slachten iets anders dan een bos worteltjes uit de tuin halen. Ik koop liever een halve haan op een schaalte in de supermarkt.

Maar vooruit, ik vond weer een mannetje; nu eentje die me leerde slachten. Toen we afspraken vroeg hij: "Heb je wel een goed mes? Nee? Dat dacht ik al, ik neem het mijne wel mee." We hebben er vier geslacht. Hij deed er eentje voor en ik heb er drie met zijn mes en zijn aanwijzingen gedaan. Nu lopen er nog twaalf en ik twijfel: ga ik voor die rotklus weer een mannetje zoeken of ga ik het zelf doen?

A G E N D A

>> zie elders in dit nummer

11-29 jan 2010

Vertiefungswochen

In Dornach, zie www.sektion-landwirtschaft.org. Zie ook het artikel in DP4-2009.

10 avonden vanaf 12 januari Basiscursus biologisch- dynamisch tuinieren

Op het tuincomplex A.T.V. de Rekere aan de Helderseweg te Alkmaar start op dinsdagavond 12 januari 2010 deze jaarlijkse cursus en bij meer dan 16 inschrijvingen voor de eerste groep ook op donderdag 14 januari 2010. Tien avonden achtereenvolgens van 19.00 tot 21.30 uur belicht Guurtje Kieft de achtergronden van een geestelijke oftewel spirituele manier van werken in de tuin. Over de plaats van de mens op aarde, onze verantwoordelijkheid voor de dieren, de planten én de bodem. Centraal in deze boeiende avonden staat het ontwikkelen van een nieuw bewustzijn voor de krachten achter de natuurlijke processen. Enkele thema's zijn: bodemopbouw, bodembescherming, composeren, de werking van sterren en planeten op alle levende organismen. De preparaten

om de aarde weer gezond, dus heel, te maken. De waarde van de zogenaamde onkruiden en de rol van de 'enge' beestjes. Meer informatie en opgave via 072 - 5159 456.

20 januari

Lezing: Bijvoeding van bijen
Is bijvoeding van bijen nodig, en zo ja wanneer, met wat en hoeveel en wanneer? Wim van Grasstek verzorgt deze lezing op de regioavond van BD-imkers. Aan bod komen ook de bijenplanten en de drachtkalender. Om 19.30 u op de Kraaybeekerhof in Driebergen. Aanmelden en info bij Marian van den Berg, marianwieriks@gmail.com.

20 en 21 januari 2010

Biovak

Dé vakbeurs voor de biologische sector in de IJsselhallen in Zwolle met stands van bedrijven en organisaties in de biologische sector, workshops en de uitreiking van de Eko-land Innovatieprijs. Bekijk het programma op www.biovak.nl. Zo is er een **Proefplein Streekproducten en directe verkoop** met meerdere workshops over succesvolle verkoop van biologische producten, van boerderijwinkel tot supermarkt,

van boerenmarkt tot horeca. Chefkoks koken ter plekke met biologische boerenproducten op 20 januari van 14.00 tot 21.00 uur en 21 januari van 11.00 tot 17.00 uur.

De BD-Vereniging verzorgt mede met Stichting Grondbeheer BD Landbouw een workshop **'Van bedrijfsopvolging naar bedrijfscontinuïteit'** met verschillende korte inleidingen op 20 januari om 16 uur. Organisatie en informatie: Helmer Wieirnga, email hwieringa@landco.nl

Elf dagen verspreid over 2010
Cursus: Grondbeginselen Energetisch Beheer
Leer LEVENSENERGIE beheeren! De energie van de natuur, je huis en werk waarnemen, interpreteren en verbeteren. Ontspan in je eigen omgeving en draag ook bij aan een gezondere Aarde. De cursussen met Hans Andeweg starten in februari 2010 in Amersfoort, Driebergen, Dalfsen en Sint Oedenrode. Zie www.ecotherapie.org of bel 035-6975204.

Jan, feb, maart 2010
Biologische moestuincursus en Open Tuindagen
In De Proeftuin,

www.almahuisk.nl

januari - mei 2010

Cursus Natuurwezens

Michiel Rietveld geeft een cursus over de vormende krachten van kosmos en aarde, van dieren- en plantenwereld; en de bijzondere rol die natuurwezens - die wij kennen als kabouters, nimfen, elfen en vuurwezens - daarin spelen. Hij gebruikt het boek 'De mens als klankharmonie van het scheppende wereldwoord' van Rudolf Steiner. De cursus vindt plaats op 25/1, 15/2, 8/3, 29/3, 19/4, 10/5; 15.30-21.30; Appelscha. Kosten € 220 plus € 32 voor het boek. Info en aanmelden (vóór 25/12): Marck Knevel, marckknevel@gmail.com, 06.48081140.

27 januari (in Dronten),
10 februari (in Vlaanderen) >>
Winterconferentie BD-Vereniging
Over de grens kijken (Op beide locaties hetzelfde programma)

3-6 febr 2010 >>

Landwirtschaftliche Tagung In Dornach, zie www.sektion-landwirtschaft.org

Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding

Preparaten

Biologisch dynamische preparaten zijn te bestellen via de preparatenwerkgroep van de BD-Vereniging per e-mail, preparaten@bdvereniging.nl, onder vermelding van uw naam, adres, telefoonnummer en de hoeveelheid gewenste preparaten. Betaling op rekening.

Preparatenwerkgroep p/a Stichting De Wederkerigheid
Hoofdstraat 22, 3972 LA Driebergen, 06-47235401
(voicemail)

Preparaat per stuk (€)

500	Koemest, portie	5,-
501	Kiezel (mespunt=0,5 gr)	2,-
502-507	Compost per set van 6	12,-
502	Duizendblad	2,50
503	Kamille	2,50
504	Brandnetel	2,50
505	Eikenschors	2,50
506	Paardenbloem	2,50
507	Valeriaan	2,50

Grootverpakking

501	Kiezel (300 porties / 150 gr)	250,-
507	Valeriaan 1 dl (50 porties)	50,-
	Koeflatten per kg	40,-
	Ingrediënten / Uitgangsmateriaal	
	Koehoorn	1,50
	Gemalen kiezel (150 gr)	150,-
	Hertenblaas per stuk	40,-
	Runderdarmscheil gedroogd per stuk	18,-
	Runderdarm gedroogd per meter	12,-

Standaard afhandelings- en verzendkosten 6,-

Korting alleen voor beroepsleden: 5-9 porties 10 %; 10-19 porties 20 %; 20-99 porties 25 %; >100 porties 30 %. Grootverpakking geen korting. Deze korting wordt berekend bij het opstellen van de rekening na verzending van de preparaten. **Tussen Kerst en Driekoningen worden geen preparaten verzonden.**

Wisentweg 12

8251 PC Dronten

telefoon 0321 315937

fax 0321 315938

e-mail: info@bdvereniging.nl

website: www.bdvereniging.nl

Bankrekening voor betaling

contributie 147485 tnv Ver

voor biologisch-dynamische

landbouw en voeding

IBAN: NL 04 INGB 0000 147485

BIC: INGBNL2A

Sinds haar oprichting in 1937 werkt de Vereniging voor Biologisch-dynamische Landbouw en Voeding (BD-Vereniging) aan verbreding van de bekendheid van de biologisch-dynamische landbouw en aan de verdieping van de inzichten daarvan. De inkomsten van de vereniging bestaan uit de contributies van leden, donaties. Daarnaast ontvangt ze jaarlijks uw warme giften. De statuten van de vereniging kunnen door leden opgevraagd worden bij het bureau van de BD-Vereniging.

Bestuur

Albert de Vries (voorzitter),
Ruud Hendriks, Karin Stolk

Medewerkers bureau

Luc Ambagts (secretaris en beleidsmedewerker), Bram Gordijn (secretariaat en boekhouding)

Lidmaatschap

- Lidmaatschap: € 35,-/jaar
- Jongerenlidmaatschap (t/m 23 jaar): € 15,-/jaar
- Uitgebreid lidmaatschap: € 60,-/jaar
- Beroepslidmaatschap: € 200,-/jaar
- Gekoppeld beroepslidmaatschap: € 35,-/jaar (voor volgende beroepsleden van hetzelfde bedrijf)

Voor gedetailleerde inhoud van de lidmaatschappen zie DP 2008-2 of de website www.bdvereniging.nl.

- Donateur (geen ledentijdschrift) min. bijdrage: € 20,-.
- Leden in het buitenland (m.u.v. België): € 45,- (binnen Europa), € 50,- (buiten Europa).

Lidmaatschappen lopen per kalenderjaar (januari t/m december). Een lidmaatschap wordt stilzwijgend verlengd, tenzij u vóór 1 december van het lopende jaar heeft opgezegd. Leden en donateurs ontvangen jaarlijks een acceptgirokaart voor de contributie/bijdrage. Betaling van de contributie kan ook geschieden door machtigen voor automatische incasso.

Schenken en legaten

De BD-Vereniging is erkend als Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI) door de belastingdienst, hetgeen betekent dat legaten geheel vrij zijn van successierecht. Schenkingen zijn vrijgesteld van schenkingsrecht. Giften in de vorm van een tenminste vijf jaar durende lijfrente, notarieel vastgelegd, zijn geheel aftrekbaar. Heeft u warme voornemens en u heeft informatie, belt u dan even met het bureau.

BD-beroepsontwikkeling

Boeren en tuinders die interesse hebben om mee te doen met BD-beroepsontwikkeling kunnen contact opnemen met Luc Ambagts op het bureau.

zuiver @zuivel

Joyce Wanjala (41) woont samen met haar man Paul (45) en haar 6 kinderen in het Butaleja district in Oeganda. Dankzij de spaaractie

2008 van Zuiver Zuivel heeft zij deze zomer haar koe gekregen! Door de verkoop van een deel van de melk kunnen de kinderen van Joyce weer naar school. Het drinken van de melk zal de gezondheid en weerstand van het hele gezin verbeteren. Het gezin van Joyce maakt deel uit van de Mudodo Women's Group. De vrouwen en hun gezinnen hebben al eigen stukjes land die ze bebouwen met groenten. De groepsleden ondersteunen elkaar in de activiteiten waardoor er een gevoel van saamhorigheid ontstaat. Ieder gezin dat een koe ontvangt geeft de eerstgeboren nakomeling door aan een volgend gezin. Hierdoor vermenigvuldigt de gift zich iedere keer weer. Ook volgend jaar willen we weer vele gezinnen van de Mudodo Women's Group, zoals dat van Joyce, blij gaan maken met een koe.

Spaar mee
voor €30.000
Geef een koe
voor Oeganda

Spaar dus weer mee!

Er is minimaal € 30.000 nodig om alle gezinnen die voor 2010 geplande koeien en training te geven. Spaar tot 31 december 2009 van de actieverpakkingen van Zuiver Zuivel de spaarzegel met een waarde van € 0,10. Spaar 25 zegels en stuur deze vóór 15 januari 2010 op. Wij doneren dan € 2,50 aan Heifer voor Oeganda.

Kijk voor meer informatie op www.zuiverzuivel.nl of www.heifer.nl/koeienvooroeganda.

Hier kan je ook een spaarkaat downloaden.

Per volle
spaarkaat gaat
€ 2,50 naar
Heifer Nederland.
Spaar mee tot
31 december.

Heifer Nederland steunt arme boerengezinnen in Afrika en Oost-Europa door het geven van dieren, training en nazorg. Heifer zorgt er voor dat de koeien (uiteraard afkomstig uit Afrika) goed terecht komen bij de gezinnen.

www.zuiverzuivel.nl